

MATINALS

quaderns d'història local

1

L'origen del nom de Malgrat: estat de la qüestió
per Joan Ferrer i Costa

Malgrat a l'època romana
per Marta Prevosti

La pesta de 1650-1654 a Malgrat: impactes psicològics i demogràfics
per Francesc Forn i Salvà

Ramon Turró: un científic català
per Ramon Espasa i Oliver

Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny i tan a prop
per Oriol Casassas i Simó

MATINALS

quaderns d'història local 1

Publicació de l'Arxiu Municipal
amb el suport de la Regidoria de Cultura

Ajuntament de Malgrat de Mar

Fotografia portada:

Malgrat al començament de segle, vist des del Castell.
Instantània extreta d'una placa de vidre acolorida dipositada a l'Arxiu (Francesc Pla i Simó).

**Per obtenir la revista o qualsevol dels dossiers de les Matinals d'Història,
adreceu-vos a l'Arxiu Municipal de Malgrat:**

C/ Carme, 30 - 08380 MALGRAT DE MAR

Tel. 93 765 33 00 - Fax 93 761 09 93

A/e: arxiu@ajmalgrat.es

© Ajuntament de Malgrat de Mar

1a edició: Novembre de 2002

Disseny i impressió a càrrec de La Impremta d'Argentona
C/ Dr. Samsó, 39 · Tel. 93 756 07 20 · 08310 Argentona

D.L.: B-44543-2002

Presentació

Des de l'Ajuntament de Malgrat de Mar s'estan duent a terme, ja fa una colla d'anys, accions tendents a promoure i difondre el coneixement històric relacionat amb el nostre poble. Aquesta voluntat es materialitza amb actuacions concretes endegades des del mateix Ajuntament: ja siguin conferències de les Matinals d'Història o bé la Beca d'Investigació Vila de Malgrat de Mar o el suport a altres iniciatives no municipals.

Diuen que les paraules se les endú el vent, i per això s'ha volgut que les conferències que una bona colla de professors i professores especialitzats han ofert dins dels cicles de les Matinals d'Història no quedin oblidades. Els textos s'han transcrit i s'han enviat als respectius autors perquè els modifiquin i/o adaptin.

El resultat és el llibret que teniu a les mans, que constitueix un recull heterogeni, però molt digne, relacionat amb aspectes concrets de la història de Malgrat.

Confiam que us sigui útil; desitgem, per què no dir-ho, que les Matinals d'Història continuïn amb l'èxit amb què s'han mogut des de 1999 i esperem que més endavant puguem publicar les noves conferències que s'hagin realitzat.

Malgrat de Mar, octubre de 2002

Conxita Campoy i Martí
Alcaldesa

Gabriel Collado i López
Regidor de Cultura

Història local i difusió del patrimoni

Josep M. Crosas i Malleu
Arxiver municipal

La revista que teniu a les mans neix amb la voluntat de donar sortida a les aportacions que una bona colla d'especialistes han fet en les conferències de les Matinals d'Història. Tenim la previsió d'editar-ne una anualment i no descartem que pugui incloure altres treballs històrics que mereixen ser difosos. En aquest sentit, aquests Quaderns d'Història Local són un instrument amb què l'Ajuntament de Malgrat, a través de l'Arxiu Municipal, es dota per a difondre estudis d'àmbit local.

Darrere del projecte, i de la realitat, de les Matinals d'Història, iniciades l'any 1999 amb la conferència-col·loqui de Josep Ferrer i Costa sobre l'origen del nom de Malgrat, hi ha una sèrie de conceptes que hem intentat que traspuïn en el "producte" que s'ha ofert. Amb aquest article pretenc parlar d'aquests conceptes, autèntiques "idees-força" que empenyen les matinals.

El primer de què caldria parlar seria el *concepte d'història local*. D'una banda, ens hi podem aproximar des d'una mentalitat que jo definiria com a "localista". Si ho fem així, ens dedicarem a remarcar aquelles anècdotes o aquells personatges qualificats d'"il·lustres" que han destacat per una o altra raó al llarg de la història. La història, per tant, quedarà reduïda a un conjunt de fets més o menys solts i justificables per si mateixos, que constituïrien l'essència, els trets rellevants d'una "petita" història, contraposada a la "gran" història, la del país, l'estat, el món... Una petita història que s'aplica a un temps no gaire definit, a una nebulosa en què el que importa són els records i en què s'accepta el passat de manera aparentment "neutral".

De l'altra, podem aproximar-nos-hi considerant l'*espai local* com un terreny extraordinàriament útil per a la investigació, que permet analitzar i conèixer en profunditat fenòmens que sobrepassen els pocs o molts

Josep M. Pons i Guri, el 28 de novembre de 1999.

Arxiu Municipal de Malgrat.

Ramon Espasa durant la conferència titulada "Ramon Turró: un científic català" (28 de gener de 2001).

quilòmetres de cada terme municipal. Així, l'element definitori seria el marc espacial i humà que utilitzem i no determinats trets "essencials", com ara si tal o qual persona és "malgratenca", o ha destacat en un aspecte o en un altre. Per posar un exemple que he fet servir més d'un cop, podem explicar la revolució industrial anant a Manchester, però també podem fer-ho partint del nostre propi espai: només cal que treballem

mínimament la Fàbrica de l'Aigua i podrem entendre i fer entendre determinats conceptes d'una manera més clara. L'estudi del microcosmos local ens permetrà, si ho sabem fer, superar l'estadi de l'anècdota justificada per si mateixa i anar més enllà en la comprensió de la nostra realitat com a poble.

És evident, tanmateix, que en la realitat dels estudis històrics sobre Malgrat hi ha aportacions fetes des d'una òptica o des d'una altra. Crec que totes són prou vàlides, però estic convençut que el que cal és potenciar la segona.

Hi ha, a banda del concepte d'història local, una *idea de servei i de difusió*. Per desenvolupar-la caldria analitzar, encara que fos breument, quina és la funció que té assignada l'Arxiu Municipal.

És evident que amb la necessària conservació, classificació i ordenació de la documentació municipal (i no municipal, a través de donacions) no n'hi ha prou. L'Arxiu s'estructura com un servei a persones i institucions (internes i externes a l'Ajuntament), que usen la documentació que custodia. Lluny de la figura d'arxiver com un (mal) professional que es reserva determinada informació per a ell mateix i per als seus estudis, les persones que estem al davant dels arxius entenem que el que cal és difondre i fer rendible des del punt de vista històric (i administratiu) els respectius fons. De què serveix el patrimoni documental si no podem

retornar-lo directament o indirectament a la societat en forma de treballs, estudis o simples consultes? De què serveix conservar documents si després no hi podem tenir accés?

En aquesta mateixa línia, cal buscar fórmules de difusió del patrimoni i de la història local que connectin amb la gent i que serveixin per avançar en el coneixement que puguem tenir del nostre passat

Arxiu Municipal de Malgrat.

El regidor de Cultura, Gabriel Collado, durant la presentació de Joan Bosch, que tractà el tema "L'església parroquial: un temple de la Contrareforma" (4 de març de 2001).

Joaquim Batlle.

Visita al castell de Palafoxs (24 de febrer i 3 de març de 2002). Més de 200 persones, agrupades en quatre torns, escoltaven les explicacions de David Olivares, medievalista i arqueòleg.

col·lectiu. Sóc dels que penso que la idea de difusió s'ha de concretar en algun producte concret, palpable, que duri més enllà d'una conferència. En aquesta idea es basen els dossiers que es reparteixen a cada conferència: volen ser, des de la seva gestació, instruments que facilitin o permetin tractar temes diversos, pensant en tota mena de públic, fins i tot el món escolar. Crec, en aquest sentit, que l'escola necessita de materials assequibles per apropar-se a la història. I, sovint, aquests materials estan dispersos i són difícils de trobar...

Detall dels armaris compactes del dipòsit de l'Arxiu Municipal de Malgrat de Mar.

Arxiu Municipal de Malgrat.

Hi ha, també, i relacionat amb el que estem dient, la voluntat d'apropar i difondre les fonts i els documents originals, i la idea implícita que la història existeix mentre algú l'escriu o l'explica. Sovint, arriben a l'arxiu alumnes d'ESO (i també de primària) que vénen a buscar "la" història de Malgrat. Jo els dic que la història de Malgrat no és enlloc, que a l'arxiu hi ha multitud de documents classificats, a partir dels quals, es pot explicar algun aspecte del nostre passat, però que la història l'han de fer ells...

Tot això ens porta a una consideració final que és a la base de tot: la convicció de la *rendibilitat social* que tenen iniciatives com aquesta. Algú pot defensar que la història i fins i tot la conservació i difusió del patrimoni serveixen per a no-res. Per desconeixement o per manca de sensibilitat, la conservació del patrimoni pot ser considerada encara per algú com un tema secundari, gairebé de luxe. Afortunadament, tant des d'un punt de vista legal (cada cop les lleis són més clares pel que fa a la conservació del patrimoni i donen als qui hi treballem més "cobertura") com des d'un punt de vista de l'actuació diària (des dels ajuntaments o des d'altres institucions), la situació va canviant. Les matinals (en el nostre cas) i el treball diari que es du a terme des dels diferents arxius del país, haurien de contribuir a desmuntar molts prejudicis.

En benefici de tots.

Adjuntem a continuació la relació dels dossiers de les conferències de les Matinals d'Història realitzades des de 1999 fins al 2002 (tres temporades). Els articles que trobareu en aquests primers *Quaderns d'Història de Malgrat* són transcripcions i/o adaptacions de cinc de les conferències que s'han dut a terme durant aquests anys.

L'origen del nom de Malgrat: estat de la qüestió

Joan Ferrer i Costa, 24 d'octubre de 1999.

Vilanova de Palafolls, àlies Malgrat: la gran desconeguda

Josep M. Pons i Guri, 28 de novembre de 1999.¹

La pesta de 1650-1654 a Malgrat: impactes psicològics i demogràfics

Francesc Forn i Salvà, 23 de gener de 2000.

1. Ens hauria fet molta il·lusió poder reproduir en aquest primer *Quadern*... la conferència de J.M. Pons i Guri. Tanmateix, el seu delicat estat de salut des de l'hivern passat ho ha impedit. Ens ha promès, però, que farà els possibles per fer-nos arribar el text adaptat i corregit.

Els pagesos de Malgrat i els seus sindicats

Jordi Pomés Vives, 12 de març de 2000.²

Malgrat a l'època romana

Marta Prevosti i Monclús, 29 d'octubre de 2000.

Les mines de can Palomeres: passat, present i futur

Antoni Torra i Vidal, 3 de desembre de 2000.³

Ramon Turró: un científic català

Ramon Espasa i Oliver, 28 de gener de 2001.

L'església parroquial: un temple de la Contrareforma

Joan Bosch i Vallbona, 4 de març de 2001.⁴

La Tordera: de límit provincial a eix vertebrador d'una nova comarca? Perspectiva històrica de la divisió territorial a Malgrat de Mar

Jesús Burgueño Rivero, 21 d'octubre de 2001.

Marià Cubí i el seu temps (1801-1875)

Josep Maria Fradera Barceló, 2 de desembre de 2001.

El castell de Palafoolls. Recull d'articles

Dossier elaborat en ocasió de la visita comentada al castell de Palafoolls, els dies 24 de febrer de 2002 i 3 de març de 2002.

Verdaguer vindicado por un catalán

Edició en ocasió de la conferència d'Oriol Casassas i Simó "Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny i tan a prop", 20 d'octubre de 2002.

---

2. No reproduïrem, en aquests quaderns, la conferència de Jordi Pomés perquè entenem que està recollida i ampliada en el llibre publicat per l'Ajuntament de Malgrat titulat *Asociacionisme popular a Catalunya. Una població paradigmàtica: Malgrat de Mar*, fruit de la IV Beca d'Investigació Vila de Malgrat de Mar.

3. Atès el caràcter bàsicament descriptiu amb què l'autor de la conferència va desenvolupar el tema, hem optat per no reproduir-la en aquests *Quaderns* i remetre al dossier inicial. Val a dir que el vídeo que es va projectar el dia de la conferència es pot adquirir a les llibreries amb el títol de *Les mines de can Palomeres: passat, present i futur*.

4. Aquesta conferència, conjuntament amb les dues següents, de Jesús Burgueño i Josep M. Fradera, formaran part, esperem, del segon *Quadern*....

L'origen del nom de Malgrat: estat de la qüestió*

Joan Ferrer i Costa

Els noms i la història que hi ha darrere de cada denominació constitueixen una realitat apassionant. En aquest treball farem un repàs i una valoració crítica de les diverses teories que –des del segle XVII fins a finals del XX– s’han anat formulant sobre del nom de Malgrat. En la toponímia del nostre país, hi deuen haver pocs noms que tinguin una història –i un enigma– que hagi interessat tant i durant tant de temps.

La teoria de Joan Gaspar Roig (segle XVII)

La historiografia catalana medieval consta de les grans obres següents que descriuen –i reflexionen– sobre la història del nostre país: el *Llibre dels fets*, del rei Jaume I el Conqueridor; la *Crònica* de Bernat Desclot, que tracta sobre la croada dels francesos contra Catalunya i la victòria dels catalans contra el gran exèrcit francès al Coll de Panissars; la *Crònica* de Ramon Muntaner, del segle XIII, un empordanès de Peralada que va fer la fortuna cap a les terres de Grècia, en l’època que Catalunya havia constituït un imperi al llarg de la Mediterrània, i, finalment, la *Crònica* del rei Pere el Cerimoniós, del segle XIV.

Intentant imitar l’estil d’aquestes grans cròniques històriques, un frare de Blanes, que es deia Joan Gaspar Roig i Jalpí, va crear un personatge de ficció, en Bernat Boades, que, teòricament, escrivia en el segle XIII, és a dir en l’època de Ramon Muntaner. Va provar de simular la llengua i l’estil dels cronistes antics, i la veritat és que amb això va aconseguir enganyar els historiadors durant força temps. Bernat Boades –que era un fantasma sorgit de la ploma de fra Roig– va ser considerat com un cronista del segle XIII, de finals del 1200 o de principis del 1300.

Però quan els lingüistes es van començar a mirar el text es van adonar que la llengua del *Libre de feyts d’armes de Catalunya* de Bernat Boades no corresponia a l’època de les Cròniques,

---

(*) Aquest article és una adaptació escrita de la conferència que l’autor va fer a l’auditori de l’Escola Municipal de Música el 24 d’octubre de 1999.

és a dir que aquell text usava formes que en la llengua catalana no apareixien fins tres-cents anys més tard. Com és possible això? Quan es va estudiar el text amb més detall es va veure clarament que era una falsificació feta per un frare de Blanes del segle XVII, Joan Gaspar Roig, que es va inventar la personalitat del pseudocronista Bernat Boades, i que va intentar descriure una crònica fantasiosa dels episodis d'aquesta època gloriosa de la Catalunya medieval.

El fet és que Bernat Boades, o fra Roig i Jalpí, de Blanes, diu que uns esdeveniments que es van produir, entorn del 1285, en el moment de la croada dels francesos contra Catalunya, són els que donen l'origen del nom de Malgrat:

E encara més devets saber que, mentres aquestes coses passaven en Gerona, lo rey En Pere stava ab molts barons e nobles e cavallers en Hostalrich, e·ls seus sirvents faèyan grans faeyts d'armes contra·ls francesos, que·n mataven molts, e molts na faèyan presoners, e·ls venían tant barato, que per sinch sous donaven un francès, per molt sà e fort que·n fos, als que comprar·los volían. E·l senyor de Palafoxs na va comprar molts, e·ls faé portar al seu gran castell de Palafoxs, e après, engrillonats e encadenats, los faeya anar a treballar en una gran torra que·n faé prop la mar. E com ells hi anaven de mal grat, per ço qu·ells, quant anaven de Palafoxs a treballar en aquella torra, dèian que anaven 'a mal grat', aquell loch se'n és apellat Malgrat.¹

Aquesta és la tesi de Roig: uns presoners francesos que el senyor de Palafoxs va comprar ben barats van ser obligats a construir les cases que després constituïren el nucli de la població de Malgrat. És a dir, és un poble construït de «mal grat», de mala gana, perquè eren uns treballs forçats.

Cal recordar que en realitat Roig i Jalpí escriu a l'entorn de 1680, per tant és a finals del segle XVII quan trobem aquesta primera aproximació de caràcter pseudohistòric. És una llegenda –sense cap fonament científic– però, en qualsevol dels casos, és la primera explicació de l'etimologia del nom de Malgrat.

El doctor Joan Esquena i la seva «Descripció de la fundació de Malgrat»

Entrem en l'època de la Renaixença i de la represa del català com a llengua literària. Amb motiu de la celebració del Primer Certamen Literari de Malgrat de l'any 1886, el metge Joan Esquena i Turró presentà un treball, en la línia de la historiografia romàntica de l'època, en què es fa ressò de l'antiga tesi de Bernat Boades sobre l'origen del poble i del nom de Malgrat. El Dr. Esquena, però, no es devia sentir gaire satisfet de l'explicació perquè tot seguit exposa una altra versió dels fets que no és res més que una faula. Ell mateix ho reconeix. L'explicació que dóna només és una «llegenda etiològica», una contalla que explica la raó d'un nom. Les llegendes etiològiques solen ser des del punt de vista filològic sempre falses, però són una provatura, més o menys enginyosa, per donar explicació del sentit d'un nom que no és evident. Aquesta és una nova prova d'un fet gairebé universal: els noms sempre han estat intrigants.

Igualment se conta, que algunas familias, abandonaren lo treball del camp per no agradárlosi y per trovar lo del *mar grat* venint ab lo temps cambiada la *r* de *mar* en *l* com s'ha canviat també segons sembla la *x* de Palafox en *lls*, puig que's nota que lo primitiu

Joan Esquena i Turró.

Joaquim Colomé i Alsina.

1. BERNAT BOADES, *Libre de feyts d'armes de Catalunya*. Barcelona: Barcino, 1948. Vol IV, p. 120.

nom era Palafox, mentres qu'avuy lo veyém convertit en Palafolls y res fora d'extranyar que lo nom de *mar grat* hagués sofert la transformació ja dita.²

A partir d'aquí, el doctor Esquena va fent una sèrie de consideracions amb l'objectiu d'explicar la primera part del nom: «mal». Tots els noms que porten el mot «mal» en algun del seus components sembla que sempre han estat vistos com un indici de mal auguri o de mala astrugància. Això és un fet constant a la història dels noms i sempre hi ha hagut persones que han intentat justificar que el lloc no devia ser pas tan dolent com per posar-li «mal-alguna cosa».

El doctor Esquena recull aquesta teoria, que el nom no era mal-el que fos –la cua és el que porta sempre problemes–, sinó que era *mar grat*. Això ja fa de més bon dir, i, a més, respon a l'experiència de totes les persones que tenim la sort de viure a la costa. Tothom sap que a prop del mar és un lloc on fa de bon viure, on és grat de viure-hi.

Això és bonic, però, tanmateix és absolutament fals. En lingüística mai les lletres no es canvien perquè sí, sinó només per lleis internes de la llengua, que són molt fixes, com les de les matemàtiques, tot i que molt més complexes a l'hora de desentranyar-ne el funcionament.

Mn. Fèlix Paradedà, historiador de Malgrat

Mossèn Fèlix Paradedà i Robert l'any 1915 va escriure una història de Malgrat molt ben documentada per l'època. Aquest eclesiàstic erudit –seguint els cànons de la història romàntica– recull moltes històries, tradicions, llegendes i anècdotes més o menys curioses. Entre aquestes explica –a partir d'un antic segell de la vila, que ell mateix diu que troba reproduït en el *Diccionari de Salvat*, que és un diccionari que es va fer a començaments del segle XX, a partir d'un de Labèrnia, una obra important del segle XIX– una teoria pintoresca a propòsit de l'origen del nom de Malgrat:

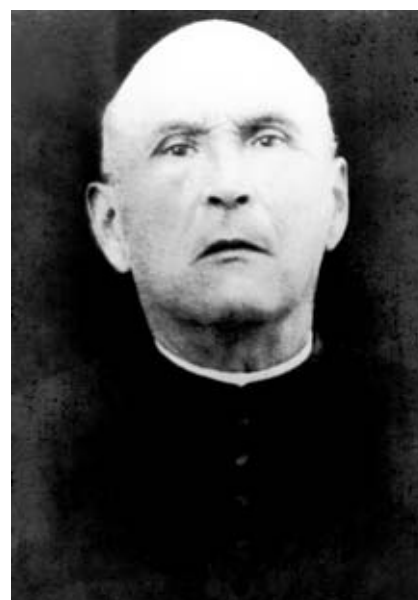
¿Per què s'ha donat a la vila el nom de Malgrat?

Com de la major part de les poblacions, no's pot afirmar amb certesa.

Els diferents segells usats per la Corporació Municipal en lloc d'orientar sobre el particular contribueixen a desviar i donar peu per fer les suposicions més aventureres. Un d'ells, que havem vist, i que reproduïx al parlar d'aquesta vila el *Diccionari de la Llengua Catalana* de Salvat, està representat per una mà estesa i lluint en la munyeca una estrella com si fos un brillant.

Tal volta a l'adoptar-lo tindrien per objecte significar que una mà grata i noble com era la de Guillem de Palafox o de sa esposa, fill de Berenguer, son fundador, amb ses franquícies atorgades li donaren vida, essent, per lo tant, sa gestió i protecció com una mà que'ls hi era grata.³

Aquesta és la teoria. Com que l'escut té una mà es busca una llegenda que en justifiqui l'origen: és la mà de Guillem de Palafox, que amb la seva mà grata, la seva mà benivolent, va crear el poble de «mà grat», i la / és una cua que s'afegeix per lligar-ho, Malgrat. Ja tenim muntada, doncs, una nova faula etimològica.

Mossèn Fèlix Paradedà.

Joaquim Colomé i Alsina.

2. JOAN ESQUENA I TURRÓ, «Descripció de la fundació de Malgrat», a *Primer certamen literari de Malgrat. 1886*. Malgrat de Mar: Ajuntament de Malgrat de Mar, 1998, pp. 44-47.

3. Mn. Fèlix Paradedà i Robert, *La vida de Malgrat i sos contorns*. Blanes: Roig impressor, 1915, pp. 36-37.

Val a dir que això no convenç mossèn Paradedà i, aleshores, ell continua explicant que hi ha la història de fra Roig i Jalpí, és a dir de Bernat Boades, i la dels presoners que feien treballs forçats, per tant de «mal grat».

Tots aquests intents deixen ben clara una realitat: el significat del nom de Malgrat ha intrigat sempre els historiadors i simples ciutadans, i també gent més professional, historiadors i lingüistes.

L'article de Joaquim Colomé dins la *Voz de Malgrat*

El senyor Joaquim Colomé, en un treball ben documentat publicat l'any 1958 en la revista malgratenca la *Voz de Malgrat*, fa una síntesi de les diverses teories que he anat resseguint fins aquí, i veient que la qüestió realment no s'acabava de resoldre, explica un parell de llegendes més que formen part de l'anecdota etimològica. Sembla que els ciutadans del nostre país hem tingut un gran desig de saber el significat de les nostres denominacions, tant dels pobles on vivim com dels noms de les nostres famílies. Es tracta, al preu que sigui, de trobar-hi una explicació, però quan aquesta no és versemblant, aleshores inventem una rondalla.

El senyor Colomé ens fa una explicació amable i simpàtica del nom del poble de Malgrat:

Malgrat fou fundat per un mestre de cases i un fuster. El primer poc hàbil en la feina, però molt treballador; el segon era destre, però gandul. Ambdós construïren una casa que donà nom a la població. Un dia, mentre el fuster dormia, el paleta es llevà i es posà a la feina amb tal delit, que deixà la casa mig llesta. Quan el fuster es llevà, vora el migdia, el paleta li digué: "Malgrat tu ésser un feinesses i jo un feinetes, jo he fet la casa".⁴

Aquesta és la nova llegenda que dóna nom a l'origen del poble. És una simple rondalla, però en qualsevol dels casos, una rondalla ben amable que elogia la feina ben feta i la recompença que es mereix. La història des d'un punt de vista científic és completament falsa, però la moralitat és absolutament digna. El senyor Joaquim Colomé acaba el seu article preguntant-se: «De entre tantas versiones, ¿cuál es la verdadera? ¿Chi lo sa?»

L'historiador Esteve Albert

La Caixa Laietana de Mataró publicà l'any 1973, un estudi del senyor Esteve Albert sobre la història de la comarca del Maresme. Aquest historiador dóna una explicació a propòsit de l'origen del nom de Malgrat:

Si seguim la costa de Nord a Sud trobem el *Malus Gradus*, que originà Malgrat quan fou terraplenat pel delta del Tordera. Aquest Grau Dolent era la regolfada (no pas molt perillosa) que el navegant travessava en sortir de Blanda rumb a Iluro i Barcino. Aquesta regolfada entrava fins al peu de la muntanya de Palafoles, mot compost cèltic romà que vol dir aigües "fallides" o "trencades" (*pal*: aigua; *fal·lere*, fallar).⁵

El senyor Esteve Albert sabia del vent però no sabia del torrent, com diu el refrany. Aquí, amb un estil d'erudició llatinitzant, intenta donar un sèrie d'etimologies tant del nom de Malgrat com del nom de Palafoles que, des del punt de vista filològic, són totes dues falses, però ens fa parar esment en un parell de detalls que sí que són interessants. Ell explica com si el nom originàriament vingués de «grau». Certament que hi ha el pla de Grau, que és un paratge a tocar

4. JOAQUIM COLOMÉ I ALSINA, «Etimologia de Malgrat», en *Voz de Malgrat*, 72, desembre 1958.

5. ESTEVE ALBERT, *D'Iluro a Mataró. El Maresme del segle V al segle XIII*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1973.

de Malgrat i que, certament, en algun moment devia influir en el nom del poble.

Un «grau» és un nom que té diversos sentits, però de manera principal indica la riba, la zona de platja que serveix de desembocadura d'un riu. El nom del pla de Grau ve exactament d'aquí, de *gradum*, que vol dir «el grau», és a dir la zona d'al·luvió, el pla format per la sorra que la Tordera al llarg de milers d'anys ha anat arrossegant i que ha donat origen geogràfic a la platja que va des del delta del riu fins a les roques de Calella. Però el pla de Grau no és Malgrat. Malgrat és una altra cosa.

La proposta de Josep M. Pons i Guri

El senyor Pons i Guri és un personatge eminent, historiador de primeríssima categoria. En un treball sobre Santa Cristina de Lloret, i, en una nota a peu de pàgina, proposa una explicació del nom de Malgrat. Des del punt de vista lingüístic l'explicació no és correcta, però demostra, en qualsevol dels casos, la gran erudició del senyor Pons i Guri:

Mal, en català antic, adjectivat del verb llatí *malo*, preferit, més important. És sufix de molts topònims catalans, com *Puigmal*, *Torrent Mal*; també es presenta com a prefix en *Malgrat*, el *Mal grau* o platja més important. Ací és *Portmal*, lloc apte per a ancorar-hi vaixells o per a pujar-los sobre *pals* (felipes) damunt la platja. En altres documents, del mateix indret se'n diu *Treumal*.⁶

A partir del verb llatí *malo*, 'preferit', Pons i Guri entén que l'origen de Malgrat és el grau, que no és «dolent» de *malum*, sinó de *malo*, el «grau preferit», és a dir que seria l'indret de la platja de la desembocadura del riu Tordera «preferit» per a establir-s'hi, per a crear-hi un poble a l'edat mitjana.

L'explicació és enginyosa, però des del punt de vista científic no és vàlida. Per a Pons i Guri, Malgrat no és un «grau dolent», és a dir una platja dolenta, sinó un «grau preferit», la platja preferida. El nom –segons aquesta explicació– ja és més agraït; permet, almenys, que els ciutadans puguin evitar aquesta mena de basarda que crea el nom d'un poble que comença per *mal*. Certament que a Malgrat no s'hi viu pas tan malament com el nom podria donar a entendre. Cal doncs, sigui com sigui, trobar una explicació que eviti aquest regust de mal auguri.

La proposta d'Enric Moreu-Rey

El senyor Enric Moreu-Rey, que va ser professor de la Universitat de Barcelona i fundador de la Societat Catalana d'Onomàstica, explica el sentit de Malgrat relacionant-lo amb el «grau», amb el pla de Grau del qual ja hem parlat:

Dos termes principal presideixen el grup dels vocables creadors de topònims evocadors de les comunicacions fluvials i marítimes. Són *El Grau* (*Malgrat* o *Malgrad*, "mal grau", o, com es proposarà més lluny, "grau millor").⁷

El sentit d'aquesta etimologia és el mateix que proposava Pons i Guri; és a dir, el «grau» –la zona de platja de la desembocadura del riu Tordera– no és 'dolent', *malus*, sinó que deriva de *malo*, 'preferit'.

L'etimologia de Joan Coromines

6. JOSEP M. PONS I GURI, *El llibre de Santa Cristina de Lloret*. Barcelona, 1977, p. 18.

7. ENRIC MOREU-REY, *Els nostres noms de lloc*. Mallorca: Editorial Moll, 1982, p. 105.

El de l'*Onomasticon Cataloniae* en què hi ha l'entrada corresponent a «Malgrat» va ser l'últim volum d'aquesta gran obra seva –la darrera– que el meu mestre, Joan Coromines, va tenir a la mà. El llibre va sortir a primers de desembre de l'any 1996 i Coromines va morir, a Pineda, el 2 de gener del 1997. Va ser l'última alegria quant a part de la seva obra publicada. A partir d'aquí jo vaig tenir cura de l'edició dels tres volums restants de l'obra.

Coromines va crear mètode en el món científic, no sols a Catalunya sinó dins l'àmbit internacional, pel que fa a l'estudi dels noms de lloc. La toponomàstica –l'estudi científic dels noms de lloc– va ser la gran passió de la vida de Coromines. L'any 1931, quan tenia sols vint-i-sis anys, Pompeu Fabra el va nomenar director de l'Oficina d'Onomàstica de l'Institut d'Estudis Catalans, i a partir d'aquí, va començar el treball de recollida sistemàtica dels noms de lloc de tots els països i terres de parla catalana, des del nord, la zona del Rosselló, fins al sud, a Guardamar, a la zona d'Alacant, i des de les Balears fins a l'extrem de la Catalunya aragonesa, i allí encara va continuar la seva recerca fins a la zona de Navarra. L'*Onomasticon Cataloniae* és el resultat de tota una vida de recerca científica.

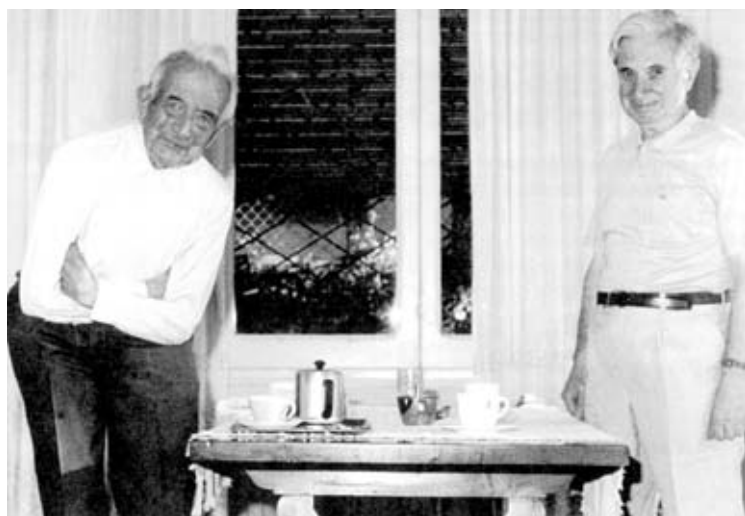
La metodologia de Coromines era molt clara: es tractava de trepitjar el país i de preguntar a gent no contaminada per lectures llibresques els noms de la terra, que són els que podia conservar la memòria de la gent que ha viscut en aquest país des de temps molt antics.

Això és el que explica Coromines en l'article de l'*Onomasticon Cataloniae* dedicat a Malgrat:

En la detinguda i ben informada enquesta de l'*Onomasticon Cataloniae*, jo mateix, l'any 1954, vaig poder-hi veure encara algunes ruïnes al cim del turonet: amb la guia de l'amic i savi malgratenc, Josep Carlat i Català [hi ha una confusió en el nom, es tracta del senyor Josep Caralt]. Avui el record del castell s'ha dissipat, i queda només l'espectacle imponent de la grossa població, enriquida per la pesca, i el comerç; i més, d'ençà que s'hi féu, fa uns 100 anys, l'estació del ferrocarril de Barcelona a Girona i la frontera. Aquest oblit ha donat peu a nombrosos aficionats a l'anàlisi dels noms de lloc, per cercar al nom de *Malgrat* (aquest i els altres), tota mena d'imaginatives explicacions anecdòtiques.⁸

El lingüista veu els fenòmens dels noms com un fet de ciència. Per a Coromines –i això va ser un altre dels fets més importants del seu mètode– les denominacions de llocs, com les mateixes paraules de la llengua, no constitueixen fets aïllats, sinó que formen una xarxa de relacions,

de manera que quan estudies un nom t'adones que cal relacionar-lo amb molts altres, perquè tots estan interrelacionats. Això és un fet molt important, ja que la xarxa de relacions va més enllà de la llengua catalana. Malgrat no és un nom exclusiu del nostre Malgrat del Maresme, sinó que és un topònim que apareix en altres indrets de Catalunya, en altres pobles en terra de Castella-Lleó, en altres d'Occitània i fins i tot en trobem al nord de França. Això fa veure que es tracta d'una sèrie de fenòmens lingüístics globals i

Joan Coromines (esquerra) i Josep Gulsoy (dreta).

8. JOAN COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*. Vol. V, Barcelona: Curial, 1999. S.v. «Malgrat».

que, per tant, no poden explicar-se sobre la base d'anècdotes de caràcter històric, sinó que cal una visió més científica.

Aleshores, quina és l'explicació de Coromines a propòsit de l'origen de Malgrat, tenint en compte que la denominació no és un fenomen aïllat, no és sols el Malgrat del Maresme, sinó que és un nom que va des de les muntanyes del nord d'Itàlia fins a les de Lleó, ja endins de la Península Ibèrica? Quina és la raó que explica des del punt de vista lingüístic aquest fet?

Primer hi ha una raó de caràcter lingüístic que tanca la porta a totes les explicacions que hem donat fins ara. És la raó que si Malgrat pogués venir de «mal grau», és a dir relacionat amb el nom del pla de Grau, la platja del delta de la Tordera, hauria de venir del llatí *gradum*; però resulta que la *d* de *gradum*, en passar del llatí al català hauria desaparegut, perquè és una *d* que s'anomena tècnicament evanescent. *Gradum*, en llatí, només pot passar en català com a «grau» i mai no pot donar «grat».

La *t* de Malgrat ha de venir, doncs, d'una *t* llatina; és a dir, ha de venir de *gratum*, «grat» o «agraït» i no de «grau». Així, qualsevol intent de vincular el nom del poble amb el nom del pla de Grau, i el grau de la platja de la Tordera, queda barrat per lleis lingüístiques.

L'explicació de la *t* final de Malgrat només pot venir del llatí *gratum*, és a dir d'un adjectiu llatí que significa «agraït». Per tant, *malum gratum* pot donar la preposició catalana «malgrat» o bé la locució «mal agraït».

Coromines opta per la primera interpretació i la interrelaciona amb un fenomen compartit amb altres llengües. Hi ha castells que reben un nom d'orgull, que prové del caràcter altiu dels senyors que eren amos del castell. Hi ha llocs que es diuen «Montorgull» o castells de «Montesquiú», perquè eren propietat d'un senyor que era esquiu, orgullós. És un fenomen conegut que també es troba documentat en noms castellans i occitans.

De tal manera que el nom de Malgrat –segons Coromines– seria un nom d'orgull feudal dels senyors de Palafoles que van construir el castellet de Malgrat per protegir la costa de la pirateria sarraïna. El sentit del nom, doncs, és que la fortificació testimoniava que: «Malgrat el rei, malgrat els comtes de Barcelona, malgrat qui sigui, jo, el senyor de Palafoles, sóc el senyor d'aquest castell».

El fenomen és ben conegut en altres contextos, però aquí no ens acaba de quadrar no per raons lingüístiques, sinó per raons de caràcter històric.

L'etimologia del professor Joseph Gulsoy

La investigació més important, més extensa i més global que s'ha fet sobre l'origen del nom de Malgrat és obra del professor Joseph Gulsoy, catedràtic de la universitat de Toronto, al Canadà, que va ser el gran deixeble de Coromines. El professor Gulsoy va publicar l'estudi intitulat «L'origen del nom de lloc *Malgrat* i d'*Es Malgrat* (Mallorca) i el problema de *Malgrad/Benavente*»⁹ perquè va constatar que l'explicació del seu mestre Coromines no donava prou raó de tots els fenòmens que intervenien en el problema de l'etimologia d'aquests indrets.

L'explicació de Gulsoy ve d'un estudi en conjunt de les fonts històriques i de les lingüístiques. Les històriques demostren que el poble de Malgrat, per la documentació que ell ha pogut recollir, és un nom que ve de principis del segle XIV, i que els senyors de Palafoles, que eren els amos del terme, intenten imposar a aquest castellet un nom que fes referència a la seva nissaga, al seu llinatge. El nom que donen al castell i a les petites cases que comencen a establir-s'hi és «Vilanova de Palafoles». Aquesta és la denominació que els senyors van intentar imposar, però

9. JOSEPH GULSOY, «L'origen del nom de lloc *Malgrat* i d'*Es Malgrat* (Mallorca) i el problema de *Malgrad/Benavente*», en *Estudis de llengua i literatura en honor de Joan Veny*. Vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997, pp. 427-449.

el nom que després va triomfar és l'actual de Malgrat.

Això vol dir que quan –en el segle XIV– els senyors de Palafoles creen «Vilanova de Palafoles», el nom de «Malgrat» ja existia i podia provenir de temps molts antics.

I a què feia referència aquest «Malgrat»? Doncs, –i aquest és el nom que dona raó del poble i de tots els altres que porten el mateix nom–, a un terreny «mal agraït», *malum gratum*. Aquest és l'origen del nom i això indica que era un terreny possiblement pedregós, escabrós. Les terres del turonet, que tenia vistes sobre la costa i que van permetre construir l'antic castellet de Malgrat, eren unes terres, per als pagesos, mal agraïdes, perquè devien ser terres pedregoses, que no es devien poder conrear.

Aquest és l'origen, científic i incontrovertible, del nom del poble. És una vila que es va edificar sobre terres de l'antic turó –o pels vessants del turó–, que portava el nom antiquíssim d'un terreny «mal grat», és a dir «mal agraït», que dona poc fruit o no dona a penes fruit al pagès que s'escarrassa per fer-lo productiu. El nom és tan antic que ni el mateix poder dels senyors feudals va aconseguir d'imposar el nom de Vilanova de Palafoles, que ells haurien volgut. El nom sobreposat pels senyors de Palafoles es va veure vençut pel nom històric, que era el nom que la gent del país conservava d'aquell terreny: un terreny mal agraït, un terreny escabrós, un terreny que feia de mal treballar.

Aquesta és, penso jo, l'explicació autèntica de l'enigma de l'origen del nom de Malgrat. És l'única etimologia que dona raó dels fets lingüístics i de la realitat històrica. Potser algú deuria pensar: «el terreny, tan mal agraït, no ho devia pas ser». Certament que no, perquè la plana de la costa és una plana fèrtil d'horta, però cal pensar que el nom no devia ser un nom general de tota l'extensió que ocupa ara el poble, més aviat a la zona més planera de la costa, sinó que la denominació es devia limitar a la zona del turonet, al voltant del qual es van edificar les primeres cases –que devien ser petitíssimes–, i que van donar naixença al poble, que després es va estendre sobre la zona de la plana, que és l'actual poble de Malgrat.

Gràcies a l'estudi del professor Joseph Gulsoy, finalment, el misteri del nom de Malgrat ha quedat científicament ben resolt.

Malgrat a l'època romana

Marta Prevosti

Les restes arqueològiques romanes que es coneixen, dins del terme de Malgrat de Mar, corresponen essencialment a dues vil·les romanes. L'una és al voltant de Can Kufer i l'altra al turó de Santa Rita i entorn. Ambdues s'han d'explicar com a part del poblament rural d'una ciutat romana. Però recopilem-ne, primerament, les dades arqueològiques, per passar després a donar-ne l'explicació històrica.

Can Kufer

Almagro, Corominas i Serra Ràfols (1945) ja esmenten aquest jaciment com una vil·la. També apareix a l'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya (IPAC). Es troba al costat del càmping de Can Kufer, pujant pel rieral de Mas Aragall, al peu de la muntanya de Can Gelat, en unes terres ermes. Hi apareixen murs i ceràmica romana a la superfície.

Piscina de Can Kufer

Es tracta d'un enterrament romà de *tegulae* (teula plana romana), en molt probable relació amb la vil·la de Can Kufer.

Santa Rita

El jaciment apareix a l'IPAC. Al peu del turó de Santa Rita i fins l'avinguda Costa Brava, hi ha restes d'estructures i ceràmica romana a la superfície que fan pensar que hi ha una vil·la. El 1980 es publicà un article de l'equip Som-hi!, que dona la notícia de la troballa d'un paviment romà i ceràmica del segle I i II, en construir una casa. En una visita que hi férem amb J.M. Crosas, hi vàrem observar també restes d'estructures: un paviment o fons de dipòsit, una paret i ceràmica. Aquestes restes han d'estar relacionades amb les de la finca Turné i les excavades a Mas Rufó (carrer Guillem de Palafox). El febrer del 2001, F. Antequera va dirigir una campan-

ya de delimitació del jaciment (Antequera, 2001), i hi localitzà canalitzacions, paviments de morter i altres restes de la vil·la, en un estat de conservació precari, per bé que es constata que la seva extensió era de molta consideració, pel turó de Santa Rita i fins al carrer Guillem de Palafoxs. La cronologia avançada per Antequera situa l'inici de l'establiment en el segle I aC, i la troballa de sigil·lada africana D en un dels quadres de la prospecció indica que almenys alguna part de la vil·la va perviure fins al segle IV.

Mas Rufó

Apareix a l'IPAC. Al solar del carrer Guillem de Palafoxs, 28, cantonada amb Santiago Russiñol, s'hi va fer una excavació d'urgència, el 1981, abans que no fos construït. Els arqueòlegs que hi intervingueren foren J.M. Defaus, F. Burjachs, M. Miret i J.M. Solias. El 1983, es va continuar l'excavació en el solar del costat. S'hi va descobrir una habitació i l'inici d'una altra, reomplertes amb argiles, sorres i ceràmica de l'activitat d'algun forn proper. Una de les habitacions feia 7 x 8 m i l'altra no es va poder saber. Els murs eren de pedra col·locada en sec, aixecats sobre una banquetta de fonamentació, a la base de la qual hi havia ceràmica campaniana tardana i terra sigil·lada itàlica, a més de fragments d'àmfora dels forns. No es pot precisar el moment inicial de la terrisseria, ni la funció dels àmbits: en canvi el seu abandó és clar. Un d'ells (el que apareix incomplet) s'amortitzà entorn de l'any 1-3 i el mur entre els àmbits es va refer per aturar les aportacions que venien de l'habitació I. L'habitació II s'amortitzà en la meitat del segle I. Tot i que no s'hi han trobat els forns, sí que s'hi han recollit peces defectuoses que demostren que hom hi fabricava teules planes romanes (*tegulae*), teules (*imbrices*), rajols (*lateres*), pesos de teler (*pondera*), ceràmica comuna i àmfora Pascual 1 (poques) i Dressel 2-4. Els segells més freqüents que apareixen marcant les àmfores són: LMO (en cartel·la ovoide o rectangular), AMET (aquestes dues a l'àmfora Dr. 2-4), I.R, R.L, DL..., RLIV (aquesta i l'anterior a la Pascual 1), DO.

Detall de les excavacions al carrer Guillem de Palafoxs, 42 (1995).

Arxiu Municipal de Malgrat de Mar.

Detall de les troballes investigades per J.M. Defaus, F. Burjachs, J.M. García, M. Miret i J.M. Solias.

Arxiu Municipal de Malgrat de Mar.

Can Viader

Burjachs, Defaus, García, Miret i Solias (1982) varen publicar una notícia sobre aquest jaciment, que també està fitxat a l'IPAC. Les excavacions d'urgència que hi practicaren els autors esmentats posaren a la llum un paviment romà fet de fragments d'àmfora Dr. 2-4 i una vora de Pascual 1, a més d'algun tros de *tegulae*, ceràmica comuna, tovot i un sol fragment de terra sigil·lada aretina. Semblà un camí, pavimentat amb padellassos d'àmfora, segurament procedent dels forns propers de la vil·la de Santa Rita i Mas Rufó.

En resum, s'observen, dins del terme de Malgrat, dos nuclis de poblament romà, corresponents a dues vil·les, l'una al voltant de Can Kufer i l'altra a l'entorn de Santa Rita. Probablement ambdues eren a la vora de la Via Augusta. No coneixem el recorregut exacte d'aquesta carretera romana, tot i que és ben possible que no fos gaire diferent de l'actual N-II.

Tot i que sobre la possible vil·la de Can Kufer no en sabem gairebé res, en canvi sobre la de Santa Rita coneixem que fou una explotació vitivinícola, que és un tipus d'instal·lació agrícola característica del Maresme romà. L'estudi del context històric permetrà entendre millor el significat de les vil·les en general, i en particular de les romanes que conrearen vinyes dins del context de l'economia del Mediterrani de l'època, i també conèixer i contrastar l'arqueologia de Malgrat amb la de la resta del Maresme romà.

El Maresme romà: precedents

En el període ibèric, abans de l'arribada dels romans, el poblament estava nuclearitzat en poblats encastellats, com el de Montpalau (Pineda), Montbarbat (Lloret) o Puig Castell (Lloret), a més d'existir un poblament dispers feble. Potser a Can Palomeres hi havia un d'aquests nuclis camperols ibèrics. A partir del 218 aC, amb el domini romà del país, el poblament va canviar radicalment. Alguns poblats ibèrics van ser abandonats definitivament, com Montbarbat i Puig Castell, mentre que d'altres foren aprofitats pels romans per fer-ne nuclis de control de territoris amplis, com Montpalau, que persistí fins a la primera meitat del segle I aC.

Els habitants dels poblats que foren clausurats cap a l'inici del segle II aC es devien establir en pagesies, disperses pel territori, com demostra l'increment del poblament disseminat en el segle esmentat. Aquest fet, però, va augmentar considerablement cap al tomb de segle II a I aC. A l'Alt Maresme, d'aquest tipus d'establiments, coneixem Can Fassina (Arenys de Mar), pla de Can Sala (Arenys de Mar), Cal Bisbe (Canet), Sant Pol 2000 (Sant Pol de Mar), veral de la Roca (Sant Pol de Mar), sot de Menola (Pineda) (Prevosti *et al.*, 1995). Un de ja força tardà, de la meitat del segle I aC, és el de Can Bel de Pineda (Cela *et al.*, 1999). Tots ells presenten unes característiques físiques que permeten incloure'ls dins de la categoria d'assentaments rurals de tradició ibèrica.

Ara bé, el segle II aC fou un període de certa continuïtat respecte de la cultura ibèrica, car la veritable romanització del país no s'emprengué fins cap als volts del 100 aC, amb la fundació de les primeres ciutats republicanes, que van venir a substituir els poblats ibèrics que els romans havien potenciat com a caps de control del territori.

La fundació de les ciutats romanes

Cap al 100 aC es fundaren les ciutats del Maresme romà, *Baetulo* (Badalona), *Iluro* (Mataró) i probablement també *Blandae* (Blanes). Segons l'escriptor llatí Pomponi Mela, que escriví la *De Corographia* cap al 44 dC, aquestes tres eren *parva oppida*. Plini el Vell, en la seva *Naturalis Historia* de cap al 77 dC, descriu la costa com segueix: "[...] els *oppida civium romanorum* de *Baetulo*, *Iluro*, el riu *Arnum* (=la Tordera), *Blandae*, el riu *Alba* (=el Ter) [...]". D'aquestes dades, per bé que ben minses, es desprèn que totes tres ciutats potser tingueren una primera etapa de vida similar: devien ser fundacions republicanes, que l'arqueologia ha atestat bé per Badalona i Mataró, a partir de l'inici del segle I aC, mentre que la de Blanes és més mal coneguda. Amb tot, no devia ser gaire diferent, i molt possiblement vingué a substituir un poblament ibèric important de la zona, potser el de Montpalau de Pineda.

La construcció d'aquestes ciutats no es produí com un fet aïllat, sinó que respon a una activitat urbanitzadora, programada per l'autoritat romana, que va afectar una extensa àrea compresa entre el sud de França i la vall de l'Ebre, entre la darrera meitat del segle II aC i l'inici de l'I aC. Un cop conquerida la Gal·lia Transalpina, el 121 aC, els romans devien veure la necessitat de

consolidar el seu poder i la seva cultura en aquest ampli espai provincial. Així doncs, varen emprendre l'ordenació del territori, amb la construcció de la xarxa viària, per tenir el país ben articulat i amb facilitat perquè s'hi moguessin els exèrcits, i amb la construcció d'un seguit de ciutats que havien de fer de tascons de penetració de la seva cultura i centres de control del territori. L'arqueologia ha atestat la construcció de la via Domitia, al sud de França, que passa per Narbona, travessa el Rosselló, i els Pirineus pel coll de Panissars i la Jonquera, on segueix en un recorregut aproximat a l'actual autopista A-7, que els romans anomenaven camí d'Heracles i posteriorment via Augusta. També s'ha datat en aquest moment la construcció de la via que venia de la plana de Vic, fins a Caldes de Montbui, confluint amb el camí d'Heracles i arribava fins a *Iluro*. Del tram entre Vic i Caldes, en tenim bon testimoni en tres mil·lars datats entre 118-114 aC (Mayer i Rodà, 1986). En canvi del tram entre Caldes i Mataró, tot i que coneixem la via romana del coll de Parpers, no se'n sap la datació precisa. Més al nord, hom va construir un altre eix transversal, l'anomenat camí vell d'Empúries, que comunicava la via principal nord-sud, el camí d'Heracles, amb la ciutat grega i romana, i també amb les terres de l'interior, fins al Capsacosta. Més al sud, un tercer eix transversal comunicà Tarragona amb Lleida i Saragossa, via de la qual també s'han trobat mil·lars datats precisament en aquest moment.

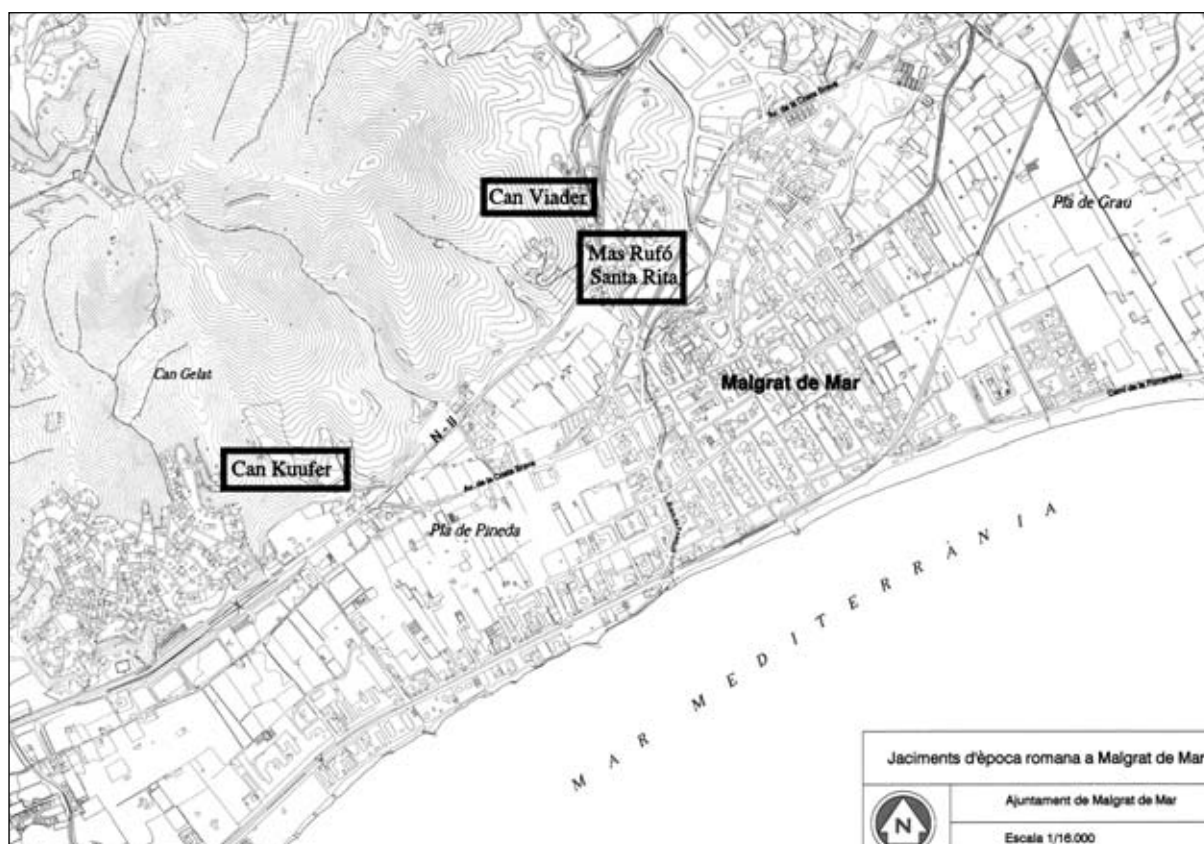
Així doncs, el país ben articulat, els romans es dedicaren a promoure la construcció de ciutats en punts claus de control del territori: *Narbo*, com a cap de la Narbonesa; la ciutat romana d'Empúries, al costat de la grega, per al control de l'Empordà; *Iesso* (Guissona), per al control d'una àmplia regió entre la Segarra i el Pla d'Urgell; *Aesso* (Isona) per la zona del Prepirineu lleidatà; *Gerunda*, al Gironès; *Blandae* a la Selva; *Iluro* al Maresme; *Baetulo* al pla de Barcelona i la desembocadura del Besòs... A l'àrea aragonesa, la Caridad de Caminreal (Terol), la Corona de Fuentes de Ebro (Saragossa), la Cabañeta del Burgo (Saragossa) i el Durón de Belmonte (*Sekaisa*), amb plantes ortogonals, ben romanes, també es daten cap al canvi de segle (Asensio, 1994).

Es tracta ja de veritables ciutats romanes, és a dir, de viles construïdes a la manera de la ciutat estat de l'antiguitat, dotades de nucli urbà i un territori ampli. Ambdues parts són indescribibles i no es pot entendre una sense l'altra, car el territori constituïa la base de la subsistència del conjunt, d'uns ciutadans d'economia agrària, i doncs, que eren pagesos. El nucli urbà feia la funció de residència de l'aristocràcia, seu de l'administració i del poder polític, i centre cultural de la ciutat. El territori, que també formava part de la ciutat, estava poblat de vil·les o pagesies, a la manera de les actuals masies, però sense pobles. Tot plegat era regit per uns estatuts jurídics propis, l'administració legal dels quals es feia en el fòrum de la ciutat.

La ciutat de *Blandae*

A l'àrea de Blanes, no es coneix bé ni el poblament ibèric precedent ni l'arqueologia de la ciutat romana ni el poblament dispers coetani. Potser *Blandae* fou un simple fòrum, és a dir, un centre administratiu, sense veritable nucli de població, com és el cas d'un bon nombre d'altres ciutats romanes catalanes, com *Ausa* (Vic), *Sigarra* (els Prats del Rei), *Aquae Calidae* (Caldes de Montbui), *Aquae Calidae* (Caldes de Malavella) o *Egara* (Terrassa). I fins pot ser que fos una ciutat doble, com sembla indicar el seu nom –*Blandae*– en plural, com és el cas d'*Emporiae*, on s'ha localitzat la grega al costat de la romana, i doncs, es tractava de dues ciutats juntes. La possibilitat més versemblant, en aquest cas, seria que hagués estat el resultat de la juxtaposició d'un nucli ibèric, que desconeixem, i el fòrum romà.

Tot fa pensar que l'evolució inicial de la ciutat devia ser similar a la d'*Iluro* i *Baetulo*, per bé que s'hauria d'excavar i documentar. L'actual terme de Malgrat devia estar dins del territori municipal de *Blandae*. Com he discutit extensament (Prevosti, 1995), la riera de Caldes (entre Caldes d'Estrac i Arenys) sembla haver estat la divisòria entre els municipis d'*Iluro* i *Blandae*. De fet, encara ara, constitueix el límit entre els bisbats de Girona i Barcelona. La documentació carolíngia dóna ja ben clarament aquest límit episcopal. I normalment, l'església copiava els

termes de les jurisdiccions romanes. De manera que molt possiblement fou també la divisòria entre el territori de la ciutat d'*Iluro* i la de *Blandae*.

Per donar més pes a aquesta teoria, addueixo també la diferència remarcable que es detecta entre el tipus de poblament del suposat territori d'*Iluro* i el de *Blandae*. Tant en el període precedent, ibèric, com en el romà o en el medieval, la densitat de població ha estat inferior en el territori més septentrional. Els poblats ibèrics hi són menys nombrosos i semblen respondre a un poblament més concentrat. Tampoc no hi ha tantes vil·les, atesa la molt notable densitat de nuclis rurals romans dispersos pel territori que envolta Mataró. En època medieval, el mapa de distribució de les esglésies preromàniques i romàniques del Maresme també mostra una densitat molt superior a l'àrea meridional. Tot plegat fa pensar en una diferència real, de territoris que ja funcionaven com àrees independents en l'època romana.

La base agrària de la ciutat

Els establiments rurals del territori de les ciutats es caracteritzen per les vil·les, que són centres d'explotació agrària d'una certa envergadura, que segueixen el sistema romà de conreu del camp. Sovint tenen una part residencial rica, destinada al propietari, que pot ser que visqui al nucli urbà i sols es traslladi a la vil·la ocasionalment, en períodes de lleure i per a l'activitat de control de l'explotació. D'altres, més senzilles, són nuclis de residència permanent dels seus propietaris. D'altres són ocupades per colons o esclaus, a les ordres d'uns propietaris absentsistes que no hi resideixen mai.

Els establiments agraris del Maresme romà republicà són molt senzills, i sovint amb tècniques constructives ben indígenes, que no es poden ni tan sols classificar com a vil·les. Sembla, doncs, que en la primera etapa de la vida de les ciutats, els romans devien habitar els nuclis urbans i es devien fer menar la terra per indígenes. Cal pensar que la creació de la nova estructura de poblament i de civilització romans s'ha d'explicar per la presència, en menor o major

grau, de contingents d'immigrants romans o itàlics. Ara bé, cap a la meitat del segle I aC es va començar a desenvolupar en el país una potent indústria vitivinícola, que va exportar el seu producte a regions ben llunyanes de l'imperi. És a dir, que passats els primers cinquanta anys, el país es va convertir en una de les regions més pròsperes, ben comunicades i modernes del Mediterrani de l'època.

En aquest context, hem d'entendre que la vil·la de Santa Rita de Malgrat fou una explotació agrària que es dedicà al cultiu de la vinya, a la producció de vi i a l'envasat del producte en les àmfors que hom fabricava a la terrisseria detectada per les excavacions arqueològiques. L'establiment no devia ser de poca importància, com es desprèn tant de les seves dimensions com del fet que la terrisseria no tan sols fabricués àmfors, sinó que era un centre productor de rajols (*lateres*), teules planes romanes (*tegulae*), teules (*imbrices*), pesos de teler (*pondera*) i ceràmica comuna d'ús domèstic. El cas és prou característic de moltes de les grans vil·les romanes del país, que disposen de terrisseria, com una indústria artesanal més, dins de l'explotació econòmica que fan del seu entorn. A causa del coneixement precari que tenim de la de Santa Rita, sols ens resta comparar-la amb alguna de propera que s'hi pogués assemblar, com és el cas de la del Moré de Sant Pol de Mar. En primer lloc, però, situem-les dins del procés històric i econòmic en què varen sorgir.

El negoci del vi

Entre el 50 aC i la fi del segle I dC, tot un seguit d'establiments rurals, de la costa catalana, entre els quals el Maresme juga un paper pioner i preponderant, varen produir vi, fabricar àmfors, envasar el producte i exportar-lo en grans quantitats. Hom el duia fins a la Gàl·lia, els *limes* germànics, *Britannia*, Itàlia (Roma en fou la màxima receptora), Cartago, illes Balears i la vall de l'Ebre (AADD, 1987; 1998; Miró, 1988). Fou un veritable *boom* econòmic, que l'arqueologia ha rastrejat molt bé en les vil·les productores, amb les seves terrisseries, en els jaciments dels compradors de les àmfors, i en els vaixells enfonsats que en feien el transport, a través de l'arqueologia subaquàtica. Un element d'estudi preciós, però, el constitueixen les marques amb què els productors segellaven les àmfors. Es tracta de noms, sovint molt abreujats, però que en alguns casos es poden llegir. Els que s'identifiquen a les àmfors més antigues són de procedència centreatàlica, especialment *osca* i *umbra* (Miró 1988; Pena, 1998). Això indica que el negoci del vi fou un procés econòmic endegat per romans, que vingueren a instal·lar-se al país, ja fossin els propietaris de les terres o bé lliberts enviats per aquests. És interessant observar que el tipus de negoci és exactament el mateix que està donant grans rendiments a l'àrea centreatàlica en els segles II i I aC, és a dir, que els nous habitants del Maresme hi reproduïen allò que ells coneixen bé de la seva terra d'origen. I no hi ha dubte que demostra que el país, en la meitat del segle I aC, està funcionant dins dels paràmetres de l'agricultura i del comerç romans de gran abast.

Un exemple proper, el centre productor de vi del Moré de Sant Pol de Mar

Els centres productors de vi eren les vil·les, que estaven dotades d'instal·lacions per elaborar-lo –premses, dipòsits i magatzems de *dolia*–, i fins moltes disposaven de terrisseries per fabricar els envasos del producte, les àmfors. És a dir, que es tracta d'explotacions clarament orientades a la producció i comercialització de l'excedent, amb totes les instal·lacions que això requeria, per tal de complir amb tots els passos, des del cultiu fins a l'exportació del producte, sense dependències externes. Es tracta, doncs, d'un negoci amb un cicle perfectament organitzat i controlat pels propietaris de la terra, molt possiblement a través d'esclaus o lliberts. Els establiments rurals més petits, tal volta menats per colons, sense capacitat per tenir terrisseria pròpia, devien vendre els excedents als més grans. Segons Tremoleda (1995), algunes de les terrisseries de l'àrea costanera foren centres industrials de gran capacitat productiva, on es fabricava

en cadena, en comandes grans, per servir els nuclis agrícoles de la regió. No hi ha cap exemple clar de funcionament autònom respecte de cap vil·la. Ara bé, en el cas d'una separació física de la vil·la, el més plausible és que aquests tallers estiguessin dins d'un *fundus* (la finca d'una vil·la), sota el control del *dominus* o bé gestionats per un encarregat lliure o servil (com sembla que és el cas de la terrisseria de Llafranc i potser també Fenals: Tremoleda, 1995), sota la forma d'arrendament o de *negotiatio per servos*, tot i que també podrien haver funcionat de manera més descentralitzada, amb associacions d'artesans vinculats a diferents propietaris (Revilla, 1995). Aquestes terrisseries produïen sobretot recipients per envasar vi, però també altres tipus d'àmfores, material constructiu i ceràmica de servei domèstic.

La major concentració d'aquests establiments, i també els més antics, s'ha trobat a la Laietània, concretament al Maresme, al Baix Llobregat i al voltant d'*Aquae Calidae* (Caldes de Montbui). No crec que sigui cap casualitat que tots els vaixells enfonsats carregats amb àmfores tarraconenses, dels quals es coneix l'origen, vinguin del Baix Llobregat o del Maresme. Es tracta de la zona de màxima producció, i probablement pionera en aquest comerç. Però també s'han estudiat nombrosos forns productors d'àmfores a les comarques de Girona, a les de Tarragona, al País Valencià i a la Catalunya Nord. Tenim un coneixement molt deficitari dels centres de producció i envasat del vi, car les excavacions s'han fet sempre en sectors incomplets dels jaciments. Pel que fa al conjunt de vil·la i terrisseria, el jaciment del Moré, de Sant Pol de Mar, constitueix un exemple magnífic, a causa de l'estat de conservació força complet de la vil·la, que ha estat excavada gairebé del tot (Arqueociència, 1997). Es tracta d'una construcció bastida sobre la falda d'un turó, distribuïda en quatre terrasses, i una terrisseria separada de la casa, situada al costat del torrent del Moré, a 800 m d'aquesta. És a dir, es conserva la instal·lació completa dedicada a l'explotació de la vinya. També és un bon exemple de vil·la d'època d'August, moment de la seva fundació. A la més alta de les quatre terrasses, s'hi aixeca una torre, que Serra Ràfols havia interpretat com de vigilància de la Via Augusta, que devia passar al peu del turó, i que A. Martín considera una torre de senyals per comunicar l'establiment –una mica enretirat de la costa– amb els vaixells de transport del vi. Potser també feia de residència, però l'estat d'arrasament no permet d'esbrinar-ho. En els sòls d'*opus signinum* d'un dels dipòsits i al de l'àmbit VIII, s'hi han trobat tessel·les encastades, sense fer cap dibuix, que fan pensar que coetàniament, en algun altre punt del jaciment, potser a la torre, es van construir mosaics per a la residència dels amos. Efectivament, la troballa superficial de dos fragments d'*opus signinum* tessel·lat, amb decoració geomètrica, demostra que hi hagué una àrea residencial. La segona terrassa consisteix en un pati quasi quadrat envoltat per habitacions, almenys en tres costats (desconeixem el quart costat, que ja havia estat rebaixat). Quatre d'elles estaven destinades al treball del ferrer, amb un forn i una forja. Dues, a l'oest, semblen haver tingut alguna funció industrial que desconecem pel seu mal estat de conservació, per bé que s'hi havia trobat un molí de gra. Les cinc estances restants, a l'est del pati, anaven destinades al processament del vi. Un petit dipòsit a l'angle NE del pati estava comunicat mitjançant una canonada subterrània amb l'habitació de premsa VI. Potser s'hi trepitjava el raïm. Una altra possibilitat seria que s'hagués trepitjat al damunt dels dos dipòsits quadrats (de 2x2x2 m) de l'àmbit VII, sobre taulons de fusta, des d'on el líquid s'hauria escolat cap al fons del dipòsit, on hauria pogut fer la primera fermentació. Després d'un parell de dies, es trascolava per separar-lo de la brisa i la rapa, es dipositava en *dolia* (grans tenalles de ceràmica per contenir líquids) i es deixava fer la segona fermentació. La brisa es premsava per obtenir-ne més vi, de menor qualitat, cosa que es devia fer en els àmbits VI, VIII i XI. L'espai VI estava recobert d'*opus signinum*, amb la mitja canya als angles, i a ell arribava la canonada que conduïa el líquid del dipòsit del pati central. Davant de la paret nord es va trobar el bloc de pedra que subjectava a terra els dos *arbores* de la premsa, mentre que a l'est s'obria una altra conducció de líquid que desguassava en un dipòsit exterior a l'edifici, on es devia recollir el producte del premsat. L'àmbit VIII, presenta tres paviments successius d'*opus signinum*, amb un bordó de mitja canya al mig de l'habitació i un *dolium* encastat al sòl, que posteriorment fou substituït per un dipòsit, que fa pensar en una altra instal·lació de premsa, de l'estil de la de Ses Alzines a Tossa de Mar. L'àmbit XI estava totalment rebaixat, però encara s'hi va detectar un fons de *dolium* i s'hi havia trobat un bloc de granit amb els dos encaixos per als *arbores* de la premsa.

La tercera terrassa, rectangular, amb construccions a la part nord, feia la funció de magatzem de *dolia*, sota un porticat que ocupava bona part d'aquest espai. La quarta, poc excavada encara, sembla que també era dedicada al mateix servei. E. Gurri calcula que el celler de la tercera terrassa tenia una capacitat de 31.000 litres, i sota la hipòtesi que en la quarta hi hagués hagut 114 *dolia*, compta un total per a la vil·la del Moré de 195.000 litres de vi, suficients per omplir 6.000 àmfores. En virtut de la recomanació de Cató de tenir capacitat per emmagatzemar cinc collites, dedueix que podria haver estat un magatzem de *dolia* per a 36 hectàrees de vinya.

La terrisseria és més mal coneguda, car les troballes principals, dels forns al costat del mas veí de Cal Xai, s'han fet i s'han destruït sense excavacions arqueològiques. Així, doncs, no era pròxima a la vil·la, sinó que s'havia anat a col·locar a prop de la riera del Moré, distant 800 m, lloc que reunia, però, condicions per a la terrisseria. Per contra, la llera d'una riera no era apta per acollir l'hàbitat i les instal·lacions rústiques, que es varen edificar en un indret més altèros. Durant les excavacions de l'autopista A-19, se'n va excavar unes restes de murs i dels abocadors (Arqueociència, 1995). Com estudia R. Jàrrega, s'hi varen fabricar àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, segurament amb els segells CHR, AGI i AC. S'han trobat altres segells impresos sobre aquesta mena d'envasos amfòrics, però, per llur menor freqüència, sense seguretat que fossin produïts al Moré.

La vil·la romana de Santa Rita devia iniciar la seva vida en el segle I aC, potser en un principi, com un establiment rural senzill, d'estil republicà. En algun moment que desconeixem amb precisió, però dins de la segona meitat del segle I aC, es va bastir la primera terrisseria, que devia fabricar àmfores Pascual 1. Després devia passar a fabricar-ne de Dressel 2-4. Sabem que en els anys 1-3 dC una habitació fou amortitzada i s'hi construï una nova estança. Finalment, en la meitat del segle I, també ho va ser una altra cambra de la terrisseria. És el coneixement parcial que en tenim, que no ens autoritza pas a fer-nos una idea certa de l'evolució del conjunt; però pel que sabem d'aquesta mena de terrisseries, permet pensar que podria haver funcionat entre la segona meitat del segle I aC i la primera de l'I. La vil·la devia explotar una finca de bones dimensions, que potser permeté als seus propietaris, passada la prosperitat del negoci del vi, de reconduir les seves explotacions agràries i mantenir-se productius en els segles II, III i fins al IV, segons es desprèn de les troballes ceràmiques, que indiquen aquesta cronologia. La pervivència en el baix imperi és característica de les vil·les més riques de la regió, que foren les que es van conservar, dins de la tendència general a la concentració de la propietat territorial en poques mans.

Així doncs, hem d'entendre els establiments romans de Malgrat com a nuclis camperols dins de la ciutat romana de *Blandae*, entre els quals destaca el de Santa Rita. Aquest s'ha de qualificar de gran vil·la, amb una pervivència més llarga que la mateixa ciutat.

Bibliografia

- AADD, 1987: *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*. Monografies Badalonines, 9. Badalona.
- AADD, 1998: *El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani Occidental*. Monografies Badalonines, 14. Badalona.
- ALMAGRO, M.; COLOMINAS, J.; SERRA RÀFOLS, J. de C., 1945: *Carta Arqueològica de España*. Barcelona, CSIC, Madrid.
- ANTEQUERA, F., 2001: *Informe de la intervenció arqueològica al jaciment de Santa Rita. Febrer de 2001. Malgrat de Mar*, Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- ANTEQUERA, F., 2001: *Memòria de la intervenció arqueològica al jaciment de Santa Rita. Febrer de 2001. Malgrat de Mar*, Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- ARQUEOCIÈNCIA, SCP, 1995: *Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. Acesa. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

- ARQUEOCIÈNCIA SCP, 1997: *El jaciment romà del Moré. Sant Pol de Mar, Maresme*. Excavacions Arqueològiques a Catalunya, 13. Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- ASENSIO, J.A., 1994: "Primeras manifestaciones del urbanismo romano-republicano en el valle medio del Ebro: una nueva interpretación sobre ciudades en llano de planta ortogonal en Aragón de finales del siglo II y comiezos del I a.e.", *Zephyrus*, XLVII: 219-255. Salamanca.
- BURJACHS, F.; DEFAUS, J.M.; GARCÍA, LL.; MIRET, M.; SOLIAS, J.M., 1981: "Troballes romanes a Malgrat", *Som-hi*, 44: 20-21. Malgrat.
- BURJACHS, F.; DEFAUS, J.M.; GARCÍA, LL.; MIRET, M.; SOLIAS, J.M., 1982: "Les àmfores romanes i el seu procés tècnic de fabricació", *Quaderns de l'Obra Social*, 12: 29-32. Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. Barcelona.
- BURJACHS, F.; DEFAUS, J.M.; MIRET, M.; SOLIAS, J.M., 1987: "Un centre laietà productor d'envasos de vi a Malgrat (Maresme)", *El vi a l'Antiguitat*: 224-228. Badalona.
- BURJACHS, F.; DEFAUS, J.M.; GARCÍA, LL.; MIRET, M.; SOLIAS, J.M., 1989: *Memòria de les excavacions arqueològiques. Malgrat de Mar 1980-1983*. Arxiu del Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya. Inèdit.
- CELA, X.; GARCÍA, M.; JUAN, J.; ORRI, E.; CUMMINGS, L.S.; SUBIRATS, I., 1999: "Les inhumacions d'època augustea de la necròpoli rural de can Bel (Pineda de Mar, Barcelona)", *Quaderns de prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 20: 221-245.
- IPAC= *Carta Arqueològica: Maresme*. Arxiu d'Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya. Servei d'Arqueologia. Realitzada l'any 1988.
- MAYER, M.; RODÀ, I., 1986: "La epigrafia republicana en Cataluña. Su reflejo en la red viaria", *Reunión doble Epigrafía hispánica de época romano-republicana*: 157- 165. Saragossa.
- MIRÓ, J., 1988: *La producción de ánforas romanas en Catalunya*. BAR International Series, 473. Oxford.
- PENA, M.J., 1998: "Productores y comerciantes de vino layetano", *El vi a l'Antiguitat*: 305-318. Monografies Badaloneses, 14. Badalona.
- PREVOSTI, M., 1995: "Introducció geogràfica i històrica", *Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*: 17-27. ACESA i Generalitat de Catalunya. Barcelona
- PREVOSTI, M.; ARXÉ, J., CABALLÉ, A.; CODEX SCCL; ARQUEOCIÈNCIA SCP, 1995: *Autopistas i Arqueologia. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19*. ACESA i Generalitat de Catalunya. Barcelona.
- REVILLA, V., 1995: *Producción cerámica, viticultura y propiedad rural en la Hispania Tarraconensis (siglos I a.C.-III dC)*. Ed. Servei del Llibre l'Estaquiro. Barcelona.
- TREMOLEDA, J., 1995: "Anàlisi de l'organització dels tallers locals de ceràmica a les comarques gironines", *Ceràmica comuna romana d'època Alto-imperial a la Península Ibèrica. Estat de la qüestió*, Monografies Emporitanes, VIII: 75-94.

La pesta de 1650-1654 a Malgrat: impactes psicològics i demogràfics *

Francesc Forn i Salvà

D'entrada vull agrair el fet d'haver-me convidat a participar en aquestes Matinals d'Història, una iniciativa que em sembla molt interessant i que és molt poc freqüent en els nostres pobles.

A pesar de tot, avui sembla que torna la sensibilitat cap a la nostra història, cap a les nostres arrels, amb un desig, em sembla a mi, d'enfortir la nostra personalitat en un moment de mundialització, d'una cultura estàndard i superficial. Aquest interès es nota en el fet de renovar els arxius municipals –i Malgrat n'és un exemple en aquest sentit– i amb les publicacions locals, tant de revistes com de llibres, que darrerament han sovintejat molt.

A través de tot això nosaltres arribem a la història local, que en definitiva és l'autèntica, la història de tots els pobles de Catalunya, que formen la de Catalunya, ja que sovint aquesta s'ha confós amb la de Barcelona, i no és així.

També us vull dir que jo em sento força vinculat a Malgrat, que he visitat Malgrat sovint i no només per estudi, sinó perquè hi tinc uns lligams familiars a través de la família Dàvila Forn, amb qui afortunadament encara hi ha una estreta relació i que espero que duri molts anys.

El meu treball sobre la pesta de 1651 va començar, fa uns anys, centrat a Arenys de Munt i Arenys de Mar. L'interès era aprofundir sobre un tema que a mi em semblava importantíssim, que va tenir un impacte molt fort i que, en canvi, els llibres el tractaven molt de passada. Més tard, el vaig ampliar amb la investigació de tot el que era el castell de Montpalau i el de Palafoxs, amb l'estudi de Canet, de Calella, de Pineda, de Malgrat i de Sant Genís. D'aquesta recerca més ampliada va sorgir el treball que vaig presentar al Premi Iluro i pel qual se'm va concedir un accèssit l'any 1992.

El treball sobre Malgrat el vaig poder fer gràcies a la documentació de l'Arxiu Fidel Fita, el qual conserva la documentació notarial, que és molt important, i l'Arxiu Parroquial de Malgrat, al qual vaig poder accedir gràcies a l'ajut del senyor Colomé i que a mi em sembla que s'ha conservat íntegrament. Suposo que algú s'hi va jugar la pell per tal que no fos cremat durant la

(*) Reproducció, amb pocs canvis, de la conferència que l'autor va donar a Malgrat el 23 de gener del 2000.

Guerra Civil, ja que molts arxius van ser destruïts l'any 1936.

Us explico això perquè he centrat el meu estudi en aquests anys de mitjan segle XVII, atès que, tal com va dir el senyor Josep Maria Pons i Guri, la història de Malgrat és la gran desconeguda. La història dels segles XVI, XVII i XVIII encara està per fer a la vila.

Desconeixem moltíssimes coses, no sabem què va passar a Malgrat durant la Guerra dels Segadors, i només la comparació del que succeí en els pobles del costat –Calella, Canet i Arenys– ens pot fer suposar què devia ocórrer a Malgrat, perquè tots ells van passar per una situació molt semblant. Però, quant al període de la pesta, Malgrat és un dels pobles dels quals afortunadament tenim més informació; també de Calella.

Anem a parlar d'un període que per Malgrat va tenir una gran importància i que ha perdurat fins avui amb dues de les festes més celebrades: d'una banda, sant Roc, festa major, i que ens remet a la pesta, al vot de vila fet l'any 1651, i, de l'altra, el ball d'almorratxes de sant Joan i sant Pau, del 26 de juny, que avui l'arxiver municipal m'ha comentat que se celebra el darrer diumenge de juny, i que també remet al vot de vila que va fer Malgrat l'any 1651.

La malaltia de la pesta

Feta aquesta mica d'introducció, centrem-nos en el tema que ens ocupa. Primer parlarem una mica de la pesta, del que era la malaltia; després esmentarem el que sabem de la Vilanova de Palafrugells al segle XVII, i finalment de com la pesta va afectar Malgrat el segle XVII.

En el dossier que teniu hi ha recollits bastants documents,¹ alguns de caire general del que era la pesta. D'entrada, cal manifestar que era endèmica a Catalunya; és a dir, que des de l'epidèmia de pesta negra del segle XIV ja no va deixar mai el Principat, és una constant en els segles XV, XVI i XVII. Sempre n'hi ha casos, sigui en un poble, sigui en un altre.

Aquesta malaltia que ens va perjudicar del 1651 al 1654 avui sabem que la provoca un bacil, el *yersinia pestis*, i que es presenta de dues maneres: la pesta bubònica, que és la més freqüent, la que afecta Malgrat, que provoca una mortalitat del 80 al 90%, i l'altra és la septicèmica, que causa una mortalitat d'un 100%. Tot i que totes dues es contagien molt fàcilment, la septicèmica ho fa a través de l'aire, per la qual cosa és gairebé impossible prevenir-se'n.

En el segle XVII, de la pesta en diuen «contagi», en diuen «morbo», en diuen «pesta» i també en diuen «encontrarse», que suposo que és trobar-se: quan una persona està malalta diuen que està «encontrada». La pesta bubònica és la que va afectar Malgrat i tots els pobles, però també s'hi devia barrejar l'altra; el que passa és que com que aquesta és la més freqüent, és la que manifestava els símptomes més clars.

Els símptomes primer podien confondre's amb una altra malaltia; és a dir, són mareigs, febre, vòmits, però ràpidament, al segon o tercer dia, el que era una manifestació claríssima de pesta era una inflamació dels bubons –ells en deien així–, i per això es coneix com la pesta bubònica. Els bubons són els ganglis limfàtics, són els del coll, els de la panxa, els de les aixelles, els dels engonals; el cos es defensa i aleshores els ganglis s'inflamen i apareixen bubons en el cos. Quan agafen una coloració marronosa fosca vol dir que la persona no té salvació, no té cura. En una setmana es morien.

Nosaltres sabem que la pesta era provocada per un bacteri, però ells, evidentment, no coneixien ni els bacteris ni els virus. Pels entesos, segons Jaume d'Agramunt, de Lleida, ja a finals del XIV, la pesta era una mutació contranatura de l'aire, però per la gent del poble era un càstig de Déu. Això ja ho llegirem després amb el vot de vila que fa la gent del Malgrat, en què ho

1. Es refereix al dossier que es va repartir el dia de la conferència.

diuen claríssimament.

És clar, si és un càstig de Déu, l'home no hi pot fer res, l'home és impotent. L'únic remei que hi pot haver és anar al pla sobrenatural, al pla dels sants, al pla diví. Aquesta gent del segle XVII, doncs, el que fan és buscar sants, protectors i advocats que els facin de bons davant de la divinitat. S'encomanaven aquests sants protectors i els feien un vot de vila. Tots els pobles consultats, tots, fan un vot de vila a algun sant o un altre.

Els sants que van tenir més èxit van ser sant Roc, sens dubte aquest en primer lloc –hi és a tots els pobles que he consultat, i segur que en tots els de Catalunya el trobem com a advocat contra la pesta–, sant Sebastià –la gent de Sant Genís de Palafrugells fan un vot de vila a sant Sebastià–, i sant Joan, i sant Francesc de Paula, i altres. Aquests diguem que són els que van tenir més èxit. Sant Francesc de Paula, per exemple, és l'advocat que quan se li encomanen a Barcelona ràpidament s'acaba la pesta, la notícia s'escampa arreu dels pobles de Catalunya i molts altres s'encomanen a sant Francesc de Paula, entre ells el d'Arenys de Mar i després li fan una imatge i la col·loquen a l'altar major.

A pesar que ells tenien clar que els remeis havien de ser naturals, no es quedaven quietes i miraven de trobar-ne. Contracten metges, contracten l'apotecari, compren medecines i tiren endavant una sèrie de pal·liatius. Pel que fa als metges, el remei més freqüent era fer sagnies –ara ho comentarem amb les diapositives– o tallar els bubons; quan s'havia donat un cas de pesta en una família, si aquesta tenia casa, amb parets de pedra, els hi tancaven i els tenien quaranta dies sense poder sortir; si després dels quaranta dies estaven vius, volia dir que s'havien curat o que la pesta no havia tingut incidència. Molta gent vivia en cabanes i a aquestes persones els «abarraquen»: construeixen uns barracots expressament, fets amb troncs i parets de tàpia i els hi tanquen, però no només el malalt sinó que hi posen tota la família.

La pesta es transmet per contagi, es transmet sobretot per la puça, la seva picada és la que transmet el bacteri. Al segle passat la majoria de la gent tenia puces i polls –el concepte d'higiene que tenim és molt recent, és del XX–, i la puça és la que transmet la pesta; la que ha picat una persona i en pica una altra li contagia la pesta.

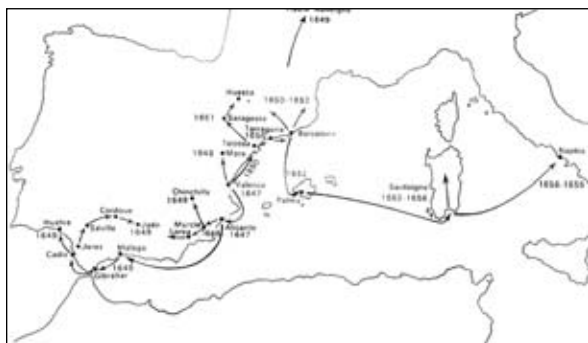
Ens podem imaginar que, si *abarraquen* tota una família i hi havia una persona malalta, la pesta l'encomanava a tots els altres, i on ho he pogut seguir més, que és a Malgrat i a Arenys de Munt, famílies senceres –pare, mare i tres fills– morien en l'interval d'una setmana.

Durant la pesta, el consell que es donava –i també el donaven els metges– era fugir al més aviat al més lluny possible. Però, és clar, on havien d'anar? Si era gent rica que tenia una casa al camp, se n'anava allà i contractava personal armat perquè ningú s'hi acostés, i aquests sí que se'n sortien. Però la majoria fugia al bosc, i allà es trobava amb altres malalts.

Molta gent va marxar. Jo he trobat jurats que fugen, consellers que fugen; però n'hi ha d'altres, els que van ser més valents, que es van quedar a plantar cara, i que són els que porten l'organització municipal: els trobem reunits en temps de pesta, els trobem contractant metges, els trobem a la morberia. Molts d'ells van morir, perquè evidentment també es contagiaven, però es van quedar a fer front al perill. Gràcies a ells se'n van poder sortir i la vida municipal va poder tirar endavant un cop la pesta va acabar.

Aquest és el panorama global. Em deixaré moltes coses, anirem bastant ràpid, però si després voleu preguntar alguns d'aquests aspectes... Ara miraré de fer incidència en els més importants.

En tot cas, veurem unes quantes diapositives, de les poques imatges que vaig poder aconseguir, perquè n'hi ha molt poques de la pesta, molt poques, si no és de sants, que d'aquests sí que se n'han conservat. Realment és com si una vegada passada l'epidèmia la gent se'n volgués oblidar, no en volgués saber res. Es conserven molt pocs testimonis, dibuixos, gravats... Hi ha molt poca cosa, però algunes de les que he pogut aconseguir us les he portat en diapositiva.

Diapositiva 1.

Principat. També la part andalusa va patir molt l'epidèmia; Sevilla, moltíssim. Les cròniques diuen que, després de la pesta, la capital andalusa ja no era la d'abans –era important a causa del comerç americà– i llavors ja va afectar Barcelona. Es mira de preservar la Ciutat Comtal per tots els mitjans; els primers casos s'intenten amagar, perquè això volia dir que amb aquell lloc on hi havia pesta tothom tallava el comerç i llavors ja no deixaven que ningú d'aquell indret visités altres pobles. Però quan ja no és un cas, sinó que en són molts, això ja no es pot amagar, i l'any 1650-1651 ja n'hi ha que es van escampant per tot Catalunya, fins al 1654, amb els darrers casos de pesta.

(DIAPOSITIVA NÚM. 2) Bé, la **imatge de la mort** és representada a la pintura, la trobem en Bosco, en Bruegel. És una calavera dalt d'un cavall. Això sí, sovinteja moltíssim. En tots els autors del barroc, del segle XVII, sempre hi ha la imatge de la mort en els seus quadres. És una calavera que passa per sobre de tothom, sense distinció de classes socials, de títols nobiliaris, afecta a tothom, i aquests casos d'epidèmia també es representaven amb tota una tropa de calaveres dalt del cavall, passant per damunt de la gent.

Diapositiva 2.

És veritat que la pesta afectava tothom, però també és cert que afectava més els pobres que la gent rica. Els que podien fugir o els que podien posar guàrdies, gent armada a casa seva perquè no s'hi acostés ningú, aquests se'n sortien. Ara, ho tenien difícil, perquè el contagi pot arribar a través de moltes vies. Aquesta és una mica la imatge de la mort, sobre nobles, sobre gent rica, sobre tothom.

Diapositiva 3.

(DIAPOSITIVA NÚM. 3) Aquí veiem imatges dels **remeis**. El pal·liatiu suprem que s'aplicava a tothom era fer-los sagnar, les sagnies. Feien un tall a la vena o a l'artèria i hi col·locaven sangoneres, que són aquells cucs petits de riu, i l'animaló xuclava la sang. Quan estava plena, la buidaven i la tornaven a col·locar. Amb la sagnia podien treure un litre o un litre i mig de sang, i els podien sagnar dos i tres cops cada dia, amb la qual cosa, pobra gent, si es trobaven malament, els acabaven de matar.

Comentant-ho amb metges, això de sagnar encara es feia a

començaments de segle. La sensació és una mica com donar sang, que després hi ha uns moments d'atordiment, una mica de mareig, que te n'oblides una mica de tot, i, com que ells patien molt, aquest moment d'alleujament que els donava la sagnia semblava que els curava una miqueta. Però en realitat, és clar, en treure la sang també els treien les defenses que tenien.

(DIAPOSITIVA NÚM. 4) **Els bubons.** Aquesta imatge dalt del cap hi té un bubó, a l'aixella, un altre, a la panxa, als braços. Els bubons són la resposta del cos, és quan el cos respon perquè té una infecció, igual que ara s'inflen els ganglis reaccionant davant d'una infecció externa.

Com que en aquests bubons s'acumulava el pus, els globus blancs, els metges els rebentaven. Potser sí que hauria estat efectiu si s'hagués fet en condicions higièniques adequades, però l'instrumental mèdic d'aquells moments no està net, els ganivets eren rovellats, bruts i les mans del metge també. La higiene és un concepte molt modern.

Penseu que fins a començaments de segle la gent que operaven es moria tothom, fins que van descobrir que si els metges es rentaven les mans ja no es morien. En aquests moments ells no saben que poden transmetre i que poden infectar.

Els pobres malalts, en rebentar-los els bubons, s'ho passaven malament, i morien igualment; si no era per la pesta era per la infecció produïda per la ferida.

(DIAPOSITIVA NÚM. 5) Un altre remei –anem al món musulmà, que eren una mica més civilitzats que nosaltres en aquells moments– era aplicar unes **ampolletes amb aire calent** sobre l'esquena. Feien com una succió amb l'aire calent i en sortia sang, una mica de sang barrejada amb limfa. Ells deien que això també curava. El mètode no és tan salvatge com els anteriors, és més civilitzat, però la seva eficàcia..., vaja, dubto que servís d'alguna cosa, igual que els altres.

(DIAPOSITIVA NÚM. 6) Una de les poques imatges que tenim dels **hospitals**. Aquest és un exvot, de Perpinyà, hi ha tota la família, els quatre nens i els pares, al llit del sanatori. D'aquests hospitals, com el de Malgrat, quan en

Diapositiva 6.

Diapositiva 4.

Diapositiva 5.

tenim inventari sí que coneixem com eren i els que s'han conservat també, però n'hi ha molts que no ho sabem; el d'Arenys de Mar difícilment sabrem com era. Aquests eren hospitals de pobres, s'hi morien els necessitats; la gent rica no hi anava, es quedava a casa. Això és un exvot, és un quadre. Sembla que la família es va curar, van pintar aquest quadre i el va donar com a exvot. És un dels pocs casos de persones que es guareixen de la pesta. Jo també he trobat

gent que es cura: l'any 1655-1656 n'he trobat que va pagant el metge i li va dient: «Et dono tantes càrregues de vi perquè em vas curar durant la pesta», però, és clar, aquests devien ser molt poquets, però hi ha gent que es guareix.

(DIAPOSITIVA NÚM. 7) Una de les poques imatges de **trasllat de morts**. Aquesta tasca també era un dels grans problemes, perquè com que es moria tants malalts en tan poc temps la gent no els volia tocar. El que sí que tenien clar era que es contagiava, i deien: «Sobretot no toqueu els morts, la roba ha d'anar cremada», però no en feien cas i com que ells de roba no en tenien aprofitaven la que podien. Les cases també les tancaven. Quan una casa estava empestada hi posaven unes fustes clavades i hi marcaven una creu –a Barcelona era una de blanca–, però hi havia gent molt miserable que entrava allà a robar, es posava robes...

Diapositiva 7.

Ningú s'atrevia a traslladar els morts, era un problema. Normalment, el transport el feien els francescos, els occitans. Aquí, en aquells moments, hi ha occitans, n'hi ha molts –avui serien els nostres magribins, diguem-ho així–, gent que ha fugit de la misèria que hi ha en aquells moments, de les persecucions religioses i vénen aquí, treballen de manobres, al camp, de bracers, i aquests, cobrant molt, són els que enterren els morts.

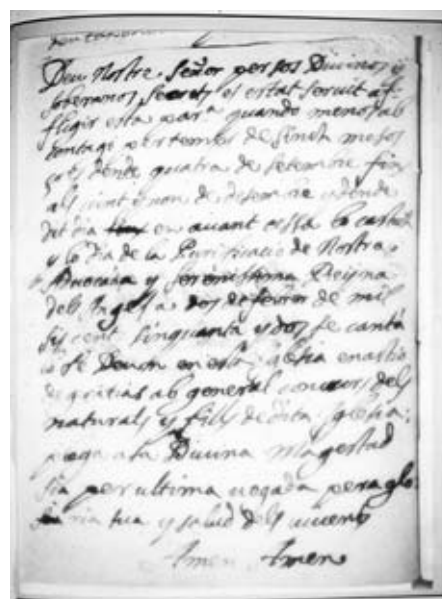

Diapositiva 8.

xins feien un vot que els obligava a cuidar-los, és a dir que era una mica la seva obligació, i aquests sí que en van tenir cura. Allà on hi ha caputxins l'hospital que es munta, les morberies, el porta aquest orde. Molts d'ells van morir, però amb tot els cuidaven, perquè si no hagués estat per ells molts malalts haurien estat abandonats.

(DIAPOSITIVA NÚM. 8) Aquesta és també una de les poques **inscripcions** que trobareu en el dossier, és la de Dorotea Bas, d'un poble de l'interior. No els enterraven al cementiri perquè no hi cabien, perquè quan hi ha una mortalitat tan forta no s'hi cap, perquè són molt petits, i llavors ja veurem on els sepulsen. Aquí a Malgrat, sobretot, ho feien a la platja, a la sorra. I aquesta noia, que és la Dorotea Bas, diu: «Los osos sepultats té vull dins mi perquè de pesta morí y no està entre los demás cosos», és a dir no és al cementiri. Li van fer un petit taüt amb aquesta pedra i amb aquesta inscripció, que és una de les poques que conservem. És de 1651.

(DIAPOSITIVA NÚM. 9) Aquest és un **tedèum** que jo vaig trobar a Arenys de Munt; va aparèixer entre els llibres d'òbit. Això no és normal, perquè en els llibres de

Diapositiva 9.

defuncions només s'hi apunten els morts. El rector d'Arenys de Munt, doncs, deixa anotar-les i apunta el tedèum que teniu al dossier, després el podeu llegir tranquil·lament: «Déu Nostre Señor per sos divinos y soberanos secrets...» La paraula *secrets* és molt significativa, perquè, és clar, ells diuen que Déu els està castigant, això ho tenen claríssim, però potser en fa un gra massa, potser no s'ho mereixen perquè el càstig és molt fort. Per això el rector diu *secrets*; ell deu saber per què els castiga, perquè ells no ho arriben a capir.

Continua: «...es estat servit afligir esta parròquia ab contagi per temps de sinch mesos, dende quatre de setembre fins als vint y nou de desembre...», i el 29 de desembre de l'any 1651 s'acaba la pesta, fa una treva. Això passa a tots els pobles, aquí a Malgrat exactament igual, a finals del 1651 s'acaba, i per donar les gràcies s'ajunten a dins de l'església tots i canten un tedèum, que és un cant en acció de gràcies.

Segueix: «...i lo dia de la Purificació de Nostra Advocada y Sereníssima Reyna dels Àngels a dos de febrer de mil sis cents cinquanta dos se cantà lo Te Deum en esta Iglésia en acció de grátias ab general concurs dels naturals y fills de dita Iglésia. Plaga a sa divina Magestat sia per última vegada per a gloria sua y salud dels vivents. Amen. Amen.»

El rector que va escriure això al cap de dos mesos moria de pesta. L'epidèmia va tornar amb molta més força que abans i va ocasionar el doble o el triple de defuncions. Això també miraven d'evitar-ho, però en aquells moments no hi havia pesta, semblava que havien passat quinze dies que no s'havia mort ningú: però, en reunir-se, si hi ha una persona que està infectada la passa a les altres, i aleshores la pesta torna amb molta força.

(DIAPOSITIVA NÚM. 10) L'advocat **sant Roc**, de Malgrat, amb el gos. Ara he passat per l'església i he vist que hi ha una imatge del sant. Pràcticament a totes les esglésies tenen la imatge de l'advocat contra la pesta.

(DIAPOSITIVA NÚM. 11) Aquest és **sant Francesc de Paula**, d'Arenys de Mar, i el trobem al retaule. Quan a aquesta vila se li encomanen, li fan el vot de vila i la pesta s'acaba, curiosament igual que a Barcelona. Llavors, és clar, ells li tenen una especial devoció, en fan construir una imatge i la col·loquen al retaule major, on encara hi és.

(DIAPOSITIVA NÚM. 12) I acabem les diapositives amb les **dues claus de volta de l'hospital de pobres** de Vilanova de Palafróls, de Malgrat, les quals són molt significatives, ja que són les imatges que veien els malalts quan estaven estirats al llit: sant Pere amb la clau del cel, és a dir: «No et preocupis que aniràs al cel», i a l'altra els sants metges, sant Cosme i sant Damià, que són els que donarien salut al malalt. És a dir, vés a saber quina era la seva intenció, però una mica era dir que estiguessin tranquils, que els sants metges els curarien i que, en el cas que no, anirien al cel, perquè sant Pere els n'obriria la porta.

Bona part dels documents que acabem de veure en diapositiva els trobarem reproduïts al dossier. Comentem-ne ara un que està al dossier i que no hem projectat en diapositiva. Es tracta d'un fragment del **dietari de Miquel Parets** (*Dietari d'un any de pesta*. Edició a cura de James

Diapositiva 10.

Diapositiva 11.

Diapositiva 12.

S. Amelang i Xavier Torres. Vic: Eumo, 1989). Miquel Parets era un artesà de Barcelona que explica què passa durant l'any 1651 a la ciutat, i és molt impressionant, perquè se li va morir la dona i la majoria de fills que tenia, i explica com els pares abandonaven els fills i marxaven, com els homes abandonaven la seva dona, si és que estava malalta de la pesta, i marxaven, com els germans abandonaven els germans, i ell n'explica casos. Conta que quan la seva dona va estar malalta de pesta ell va avisar les seves germanes que l'anessin a veure, fins i tot davant d'una casa que no hi havia pesta, i diu que s'hi van negar, no van voler anar-la a veure. I diu: «Veure que en ésser ninguna persona encontrada» –«encontrada» volia dir malalta de pesta– «ja perdía tota la conversació dels amics ni parents, que no hi havia ninguna persona que comunicàs ab ell sinó una persona que els governava, i havia d'ésser una persona molt conjunta i molt parenta» –és a dir pare, fills, germans– «per a que s'aventurés a governar-lo, com és ara una muller a un marit, una mare a un fill o una germana a un germà, i encara d'aqueixos ne fugien molts que no s'hi volien posar, que era lo mal tan dolent i de tan mala espècie que tothom ne fugia.»

Vilanova de Palafolls al segle XVII

Bé, feta aquesta introducció de la pesta, anem a parlar una mica de la Vilanova de Palafolls al segle XVII.

Durant el segle XVII Vilanova de Palafolls va ser una població bastant menuda, molt petita, amb un creixement escassíssim. L'any 1500 hi ha un fogatge que ens diu que tenia quaranta focs, i això vol dir entre 160 i 200 persones. No hi ha més fogatges i l'altra data que jo he trobat és de l'any 1636 –és a dir, ens n'anem a vint anys de l'epidèmia de pesta–, quan fan una mostra d'armes a la Vilanova de Palafolls, ve la gent de Santa Susanna, de Sant Genís, es reuneixen a la plaça de Vilanova i allà compten els caps de casa. L'any 1636 n'hi ha 66, és a dir 300 i escaig persones. Estirant llarg, direm que l'any 1636 Malgrat tenia 400 persones, i això és una població petita.

De totes maneres, Malgrat té una perspectiva de creixement perquè es veu afavorit amb el fet que hi ve a residir el jutge i el batlle del terme de Palafolls, i també, evidentment, pel desenvolupament econòmic, pel transport i el comerç marítim, i aquí és on Malgrat podrà créixer, però això encara trigarà uns quants anys.

La Vilanova de Palafolls no té muralla, només té un fossar –com ens va recordar el senyor Josep Maria Pons i Guri aquell dia–,² però, és clar, un fossar de dos metres de profunditat no protegeix de res.

Aquesta manca de muralla va fer que els dos problemes més preocupants que tenia durant aquests anys la Vilanova de Palafolls s'agreuessin. Durant tot el segle XVI i el XVII, pel

2. Fa referència a la conferència de Josep M. Pons i Guri titulada "Vilanova de Palafolls àlias Malgrat: la gran desconeguda".

que jo he consultat a l'Arxiu Fidel Fita, trobem dos problemes gravíssims a la Vilanova: un és l'atac dels pirates turcs i algerians, que constantment són aquí, i l'altre és la pesta.

En relació amb els atacs dels pirates turcs i algerians, sabem que l'any 1545 la Vilanova va ser saquejada –a més, aquí no tenien cap mena de muralla que els ho impedís– per pirates del nord d'Àfrica. Trobem manaments constants del procurador general i del governador general del vescomtat perquè la gent faci parets a les eixides de casa seva. La vila era oberta i, evidentment, aquests pirates entraven per les eixides. Els manaments són constants, i això vol dir que la gent no en feia. Els manen d'aixecar una paret de setze pams de pedra i de calç, o de tàpia, és a dir com a mínim de tres metres. Això era l'any 1622.

L'any 1623 tornem a trobar una crida del procurador general que diu que tothom de la Vilanova de Palafoolls ha de tancar tota la vila i que facin un portal amb bones portes i suficients, un al cantó del barber i l'altre al cantó de la casa del palangrer. Tancar la vila volia dir per darre-re, per les eixides. Una altra crida: «Que tanquin les eixides perquè no puguin rebre mal dels pirates». Això és constant, constant.

Sabem que l'any 1645 els pirates no van atacar, però segurament van arribar aquí moltes altres vegades, i arreu: Arenys, Pineda, Calella. Això és constant.

No només hi ha aquestes crides, sinó que també trobem que la Vilanova organitza la seva defensa. La Vilanova queda dividida durant el segle XVII en tres grups, és a dir hi ha un cap i tres grups de deu persones, que són els que s'encarregaran de defensar la vila, que pensem que poca cosa podien fer quan se'ls presentaven els pirates; però ells estan organitzats i miren de portar a terme la salvaguarda.

Una desena s'ocupa de la defensa de sol ixent, és a dir de la Vilanova de la part de llevant, una altra de la de la plaça i l'altra de la de sol ponent. Vilanova estava partida entre aquestes tres parts.

El que també trobem són revistes constants d'armes. S'obliga a tothom a tenir armes, a tenir ballesta, dards, espasa, llança, alguns pedrenyals, i cap a finals de segle algú ja treu un arcabús, però normalment l'arma és la ballesta, és la que s'obliga a tothom. Més o menys cada any passen revista a la plaça de la Vilanova. Vénen els de Santa Sussana i els de Sant Genís, i llavors tots han d'ensenyar l'arma que tenen, per fer-la servir en el cas de rebre atacs dels algerians.

També a la Vilanova jo he trobat tres torres de defensa: una que en diuen «la d'avall», que jo calculo que és la de Sant Antoni, i una altra que en diuen «l'altra», i després la que en diuen «la de dalt», que pot ser la del Castell. A la torre de dalt és on s'ha de refugiar la gent. Hi ha crides del governador general que diuen: «Que tothom es refugii amb els seus millors béns, joies, nens petits, i vagin a refugiar-se a la torre de dalt.» I també els obliga a fer un porxo en aquesta torre, perquè no hi devien cabre tots; no sabem si es va arribar a construir. Aquestes són les tres torres de defensa que jo he trobat.

Tot plegat, una mica fa la sensació d'impotència i que els pirates algerians fan i desfan a plaer, vénen aquí quan volen i fan el que volen; és el seu sistema de vida. Aquesta gent ve aquí, segresta persones i se les endú a Alger, que és el mercat d'esclaus més important del Mediterrani, i allà demanaran un rescat pels que han segrestat. Si no hi ha rescat, la gent es morirà allà i si n'hi ha són els pares mercedaris els que s'encarreguen de portar els diners allà i tornar amb els que han rescatat. Una mica la sensació que fa és aquesta, d'impotència, d'impotència total.

Bé, a més a més, la Vilanova, des del segle XV, disposa d'un hospital de pobres gràcies a la donació d'Huguet des Colomer, i també des de l'any 1615 la Vilanova de Palafoolls té una organització municipal de tres jurats i dotze consellers. El consell, els jurats i consellers, es reuneixen al cementiri de l'església de Sant Antoni i Sant Nicolau, situat a l'actual plaça de l'Església. És curiós que es reuneixin al cementiri, però és un costum bastant general. Jo no he trobat enlloc que s'expliqui per quin motiu, però d'alguna manera és trobar el lligam, la comunió amb tota la gent que hi ha viscut abans; una mica és sentir-se que ells són els continuadors de la Vilanova.

I per acabar aquest breu panorama de la Vilanova del segle XVII, cada any el dia de Reis es reunien a la torre i s'escollia el consell nou. L'elecció es feia a la torre, però les reunions amb tots els consellers es feien al cementiri.

La pesta a Vilanova de Palafroncs

Entrem ja en el tema de la pesta, que és el segon problema –a part d'aquest dels turcs i algerians– que afectava la gent de la Vilanova. Per què apareix? La pesta és una malaltia de la misèria, i no és casualitat que l'any 1651, a Catalunya, hi aparegui. El Principat fa deu anys que està en guerra, la dels Segadors, que va començar l'any 1640, i és escenari de la lluita entre els exèrcits espanyols i els francesos. Això vol dir saqueigs constants, destruccions, crema de camps de collita, allotjaments de soldats, assassinats, confiscació de bous, de carros, de barques... Això comporta un període crític, i és que arriba un moment que fa falta menjar, i ho trobem a tots els pobles: a Calella, a Canet, a Arenys. Des de l'any 1647-1648 no hi ha menjar, el comerç s'ha tallat, vénen els francesos i, tot i ser aliats, saquegen totes les cases; després, els espanyols, ho tornen a saquejar una altra vegada, hi ha una misèria impressionant. Hi ha situacions dramàtiques: a Arenys de Mar es posen d'acord per assaltar totes les barques que passin per davant de la vila, estan tots preparats perquè quan vegin una barca puguin abordar-la; miren si porta blat, si en porta se'l queden i, si no, els deixen anar. Una vegada es van quedar amb una barca que portava blat i que anava cap a Barcelona i, és clar, els de Barcelona ràpidament es mobilitzen, vénen cap a Arenys... Hi ha desesperació.

Després de deu anys de guerra, doncs, trobem la pesta. No és casualitat, sinó que és la conseqüència lògica.

A Vilanova de Palafroncs els metges ja declaren que hi ha el primer cas de pesta segur el 26 de juny de l'any 1651. Aquesta persona és la Magdalena Viadera, la muller de Pere Viader, que va morir l'endemà, el 27 de juny de 1651, i la seva anotació en el llibre de defuncions és molt clara: «Al 27 de juny 1651 morí Magdalena Viadera, muller de Pere Viader. Rebé lo sacrament de la penitència. Fonch enterrada a la arena del mar per ésser morta del mal contagiós.». Aquest és el primer cas, i a partir d'aquí s'encadenen successivament. Ràpidament, al cap de dos dies, mor el seu marit i igualment els seus fills. Estaven tots tancats a la barraca i van morir tots.

Quan es decretaven els primers casos de pesta les autoritats prenen una sèrie de mesures urgentíssimes, que són les mateixes a tots els pobles. Anomenen el batlle del morbo o morber, i aquest és la màxima autoritat durant el període de pesta; ell decideix qui entra, qui surt, quines mesures s'han de prendre, i tallen els camins d'entrada i de sortida de la població, bé fent un forat per tal que no poguessin sortir els carros o posant-hi uns troncs, i gent vigilant.

Els pobles que tenien muralla la tancaven i punt, però els que no en tenien no podien garantir que no entrés ni sortís ningú. A pesar de tot, ells ho fan i instal·len la morberia, que és un hospital improvisat per als malalts de pesta, on anaven a morir, perquè d'allà curat no en sortia ningú. La morberia era provisional, és a dir segurament era feta amb fustes, i s'instal·la a mar, a la sorra de la platja. Allà fan un contracte amb un metge, que és el que visitarà els contagiats; tots els malalts de pesta són allà i els familiars es troben en barraques al costat –abarracats, que en diuen– durant quaranta dies; els donaven menjar, els el deixaven a fora i ells mateixos sortien, l'agafaven i tornaven a entrar, però també hi havia gent armada que vigilava que ningú sortís, i si algú intentava escapar-se el mataben. Amb això eren molt estrictes.

Trobarem que al cementiri vell, que és el que hi havia al voltant de l'església, sí que s'hi enterra algú, però molt pocs. A la majoria de la gent la trobem enterrada a la platja, a l'arena del mar, que és allà on hi havia la morberia. Alguns, com que ja els han tancat a casa seva, quan moren ja no els traslladen i són sepultats a l'hort, a l'eixida. Molts són enterrats a la riera, i també trobem que gent que tenia una barraca a la vinya es traslladava allà pensant que fugiria de la pesta i en canvi també hi moria.

L'última defunció de pesta la trobem el 10 de desembre de l'any 1653. Durant aquests tres-quatre anys l'epidèmia va castigar fortament Malgrat. Hi ha un període de treva, que és aquest que va de finals del 1651 fins al 1652, que la pesta sembla que s'ha aturat, però després torna i amb molta més força.

Els jurats tenien una feinada impressionant. Com que no hi ha menjar trobem que constantment demanen préstecs, i es van endeutant, per comprar blat –han de repartir-lo a la població perquè no n'hi ha–, forment, mestall, faves, ordi, civada, blat de moro, gra de lli, fesols, etcètera.

El 6 de gener de 1651 són elegits els nous jurats: Joan Pellisser, Antoni Font i Francesc Vilaró. Aquests són els que hauran d'afrontar el període de pesta i els que el dia 26 de juny de 1651 es reuneixen a la torre per dir que a Malgrat s'ha declarat l'epidèmia; ho deixen en acta notarial i contracten ràpidament un metge, en Pere Miquel Domènech, de la mateixa Vilanova, per tractar els malalts de pesta. Ràpidament surten de la torre, i només un dels jurats –els altres dos ja devien anar per feina– es troba al cementiri amb tots els consellers, fan l'acta –que teniu també en el vostre dossier–, que jo penso que és la més important referida a la història de Malgrat, perquè ells diuen: «Considerant que el dia d'avui és la festa dels gloriosos màrtirs, Sant Joan i Sant Pau, és estat declarat en aquesta vila, pel magnífic doctor en medicina, haver en ella pestilència y mal contagiós per lo que és estat per nosaltres considerat que per nostres delictes y pecats y ofensas que cadaldie cometem contra Déu Nostre Senyor, la justítia divina té la spasa desambaynada contra nosaltres y aquest poble...» Faré una mica una versió lliure i ho diré en el nostre català: «...per castigar tants grans i greus delictes que contra sa divina majestat cometem cada dia i amb tant gran rigor i càstig que nosaltres hem merescut, com és el cas de la pesta, i a més tenint ja experimentades les guerres d'aquest Principat i les cruels fams que ens assenyalen en aquests temps, que sembla que la justícia divina tingui a punt les tres sagetes amb les quals en altra ocasió volgué castigar el món amb fam, guerra i pestilència...», que si hi afegim les dificultats de la guerra, serien els quatre genets de l'apocalipsi de sant Joan.

És una anotació molt clara del sentiment que ells tenien en aquells moments. Tan clar com a la Vilanova, jo no he trobat ni a Canet, ni a Calella, ni a Arenys de Mar, ni a Arenys de Munt aquest càstig de Déu.

Els diuen: «Prenem per protectors, defensors, advocats i patrons els gloriosos màrtirs Sant Joan i Sant Pau, perquè com fonch Déu Nostre Senyor servit de assenyalar-nos lo càstich de la pestilència lo die de la festa de dits gloriosos sancts, sien servits de intercedir devant lo conspecte divinal perquè s'aturi el mal contagiós.» I llavors diuen: «Votem i fem vot solemne i perpetu de fer festa manada cada any perpètuament els dies dels màrtirs Sant Joan i Sant Pau, que és a vint-i-sis de juny, i aquest dia prometem anar a la vila de Pineda amb processó i a l'altar del gloriós Sant Joan Baptista de Pineda, fer i celebrar un solemne ofici de la manera que celebren els oficis en la present església en les festes principals.» Cada dia 26 de juny anaven a Pineda fins al segle XVIII, perquè es veu que pinetencs van començar a riure's del fet que anessin cap allà en processó; hi va haver problemes, com una mica de rivalitat, però arriba un moment que el bisbe els deslliura. Ells ho devien fer cada any, cada any ho van anar conservant, i em sembla que el 1750 el bisbe els deslliura i els diu: «Bé, ja no cal que aneu a Pineda, però feu la processó al voltant de l'església, dins de la Vilanova de Palafoles, i així la gent de Pineda ja no se'n riurà de vosaltres.»

I l'acta continua dient: «Axí mateix, votam y fem vot solemne y perpètu de fer festa manada quiscum any perpètuament lo die del gloriós St. Roch confessor que és a setse de agost, y dit dien en lo altar de la capella dels gloriosos metges Sant Cosme y Sant Damià, en la qual és lo dit gloriós St. Roch, dir y celebrar un solemne y cantat ofici del modo y manera que.s celebren los officis en dita present iglésia en las ditas festas principals, prenent així bé per nostre Protector, deffensor, advocat y Patró al dit gloriós St. Roch per.a.que sie servit de intercedir devant Déu.»

Aquests vots de vila han arribat fins avui, i això és un mèrit. Els tenim en forma de festa,

sant Roc arriba a ser la festa principal. Jo m'atreviria a dir que la festa principal al segle XIX, a finals del XVIII-XIX, probablement era sant Nicolau i sant Roc, i que sant Roc va anar desplaçant sant Nicolau; i avui s'agafa com a festa major i sant Nicolau com a festa de segona. Possiblement, la festa de sant Nicolau, en celebrar-se a l'hivern, no era potser tan atractiva com la de sant Roc, que és a ple estiu. En tot cas, el vot de vila, d'una manera o d'una altra, arriba fins avui, i això és important.

El dia 3 de juliol els jurats de la Vilanova contracten en Pere Morell, metge de Blanes, perquè cuidi els empestats, i des de l'agost de 1651, que sembla que l'epidèmia s'ha acabat, comencen a purificar les cases, que era un altre remei que tenien. És a dir, als habitatges en què hi havia hagut pesta feien sortir tothom, els tancaven i venien els purificadors, que normalment també eren francesos, perquè ningú s'atrevia a entrar en una casa d'aquestes. Com actuaven? Feien foc i cremaven perfums, nitrats, sofre, i amb això netejaven l'aire i aquella casa quedava lliure de puces i de polls. Aquests habitatges purificats estaven tancats uns quants dies amb tots aquests fums i després de deu o quinze ja es podien tornar a habitar. Aquests purificadors cobraven molt, perquè també se la jugaven, i molts d'ells havien mort de pesta.

El dia de Reis de l'any 1652 són elegits els nous jurats, Rafael Forest, Jaume Xirau i Joan Paradedà, que són els que hauran d'afrontar el període més dur de l'epidèmia de la Vilanova. A partir de juliol ja comencen a tornar els casos de pesta, cada vegada amb més força –les defuncions també les teniu al dossier–, i si l'any 51 van morir 13 persones de pesta, el 52 en van ser 72, i el 53, 45, de conegudes, és a dir que constin al registre parroquial, perquè n'hi havia moltes que no es van controlar, i això ho he trobat a Arenys de Mar. La gent que se n'anava i fugia al bosc morien allà abandonats i potser ningú els coneixia, a aquests ningú els comptava. Com a mínim, hi ha 130 defuncions a Malgrat, i és possible que en siguin 200. I, és clar, 130 defuncions d'un poble que tenia 400 habitants, us podeu imaginar que és una mortalitat extraordinària, perquè és la tercera part de la població, i això és molt.

El mes de juliol també contracten per purificar la vila. Van demanant diners, préstecs, dels quals després hauran d'anar pagant també els interessos, i això serà un ròssec permanent per al consell. I l'any 1653, tot i que continua morint gent de pesta, ells ja intenten fer tot el que es pugui perquè tot torni a la normalitat. Els jurats fan una altra vegada reunions al cementiri –ja que no s'hi havien reunit, es reunien fora–, trobem que la confraria de santa Justa i sant Ou, que era la que feia les proves per accedir a l'ofici d'oller –un ofici tan important a la Vilanova, n'hi ha molts–, torna a fer-les per admetre gent, a veure els que passaven l'examen, i per últim, el novembre de 1653 contracten un metge francès, Pere Labòria. Devia ser el més famós de la comarca, perquè el contracten arreu; si més no, devia fer negoci perquè va fer contracte amb Arenys de Mar, amb Calella, amb Sant Genís, amb Vilanova, i té la sort que la pesta ja s'acaba.

A partir de 1653 l'epidèmia ja no torna. No sabem per què, però això vol dir que la situació començava a millorar. Superar aquest mal tràngol va costar molt i la pesta sempre va ser com un malson. Ja els he dit que pràcticament no hi ha testimonis, és molt difícil trobar-ne, perquè la gent se'n volia oblidar.

A poc a poc la situació econòmica va millorant, sobretot a partir de l'any 59 –la guerra dura fins a aquest any– i Vilanova de Palafrugells, com la majoria de pobles, va prosperar, va emprendre un demà millor, obert a futures esperances que el 1700 novament es van veure estroncades amb una nova guerra, la de Successió, que desconeixem totalment com va anar; però una altra lluita va trencar el futur i la millor economia que s'havia començat a manifestar a finals del XVII. I a partir d'aquí ja entrarem al segle XVIII, en què el comerç marítim ja obrí noves vies econòmiques, noves vies de futur.

Bé, amb això acabem. Ens hem acostat a un període tràgic de la història de Malgrat, del qual es conserven els vots solemnes, tot i que avui tenen un altre caire. A pesar de tot, si agafem la festa que es fa avui per sant Roc, per sant Joan i sant Pau i hi gratem una mica, veiem que al

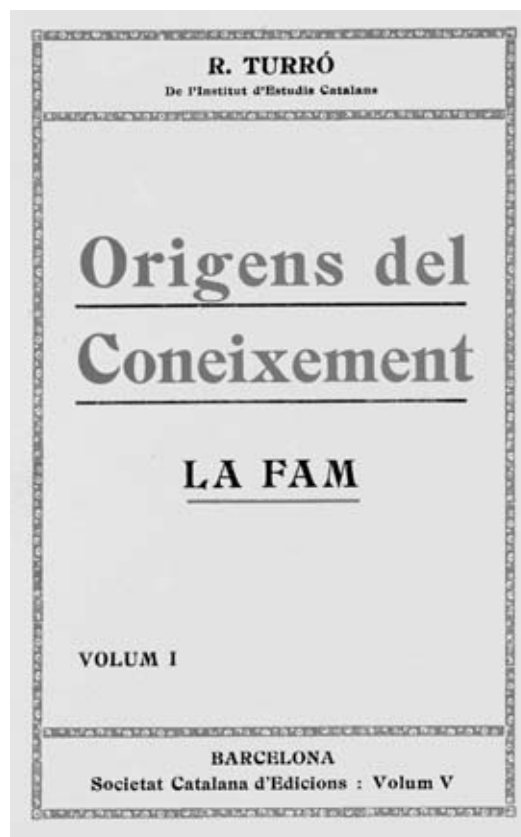
Ramon Turró: un científic català*

Ramon Espasa i Oliver

Ens reunim avui per comentar una obra, potser la més significativa d'un català universal, i d'un fill de Malgrat. Bé, un fill de Malgrat o de Girona –i entro de seguida en aquesta polèmica que el senyor Garriga tan detalladament reflecteix a la biografia de Ramon Turró.**

El tema de la meva conferència no serà el perfil històric del personatge, sinó l'anàlisi de la seva obra més important, *Orígens del coneixement: la fam*, i què ha representat aquest llibre per la ciència a Catalunya i arreu del món.

S'ha discutit fins a la sacietat si en Turró va néixer a Malgrat o a Girona. Jo els vull fer un suggeriment per a la solució de l'enigma: Turró és fill de Malgrat, això és indubtable, però potser sí que va néixer a Girona. Això passava abans, i no tan abans. El meu cas és un d'exactament igual: jo vaig néixer a Sant Jaume d'Enveja, era fill del metge del poble, un poble del Delta de l'Ebre, però, com que el part es presentava difícil, el meu pare va decidir traslladar la meva mare a Barcelona per poder ser atesa per un amic seu, ginecòleg, i assegurar-se un part més tranquil i més segur. Vaig néixer a Barcelona, però vaig ser inscrit vint dies

Portada del llibre *Orígens del coneixement: la fam*, editat el 1912.

Arxiu Municipal de Malgrat de Mar

(*) Transcripció adaptada de la conferència que Ramon Espasa va fer a la sala d'actes de la biblioteca La Cooperativa el 28 de gener de 2001.

(**) Es refereix al treball de Ramon Garriga i Marquès titulat "Ramon Turró i Darder (1854-1926). Biòleg i filòsof", 1982, revisat el 2000, publicat en el dossier que es va repartir el dia de la conferència.

després –cometent una certa irregularitat– al Registre Civil de Tortosa. Per tant, en la meua petítíssima i poc important biografia alguns arxivers i historiadors podran llegir que en alguns llocs posa: «nascut a Barcelona» i en altres llocs: «nascut a Sant Jaume d'Enveja».

Crec que és possible que això mateix passés amb en Ramon Turró. No dic que sigui així, però aquesta seria una possible explicació de la partida de naixement inscrita a Malgrat, i que un accident purament mèdic fes que el naixement fos a Girona.

Jo mateix, a vegades, quan se'm preguntava –quan era més jove, ara ja no ho faig–, deia que havia nascut a Barcelona –no deia cap mentida– o deia que havia nascut a Sant Jaume, i tampoc deia cap mentida. Deixo doncs apuntada aquesta possibilitat per conciliar el que el mateix Turró sovint deia.

Veiem ara, un segon de repàs biogràfic –i em recolzo molt en les dades del senyor Garriga–: Turró no era metge, ja ho sabem, i ell ho ha explicat molt bé. És a dir, no és que només li faltés una assignatura, com es deia, sinó que n'hi falten bastants. Turró fa el batxillerat de manera accidentada, l'acaba de força gran. Entremig s'apunta al cantó dels progressistes, en la lluita per la llibertat, ja que dona suport als liberals contra els carlins –té una família carlina, però ell s'adscriu a una partida de liberals contra carlins. Se'n va a Madrid perquè l'ambient de la Facultat de Medicina de Barcelona li resulta estret. Ell és un home que ja coneix les aportacions científiques dels països potents en aquell moment, que eren França i Alemanya –Anglaterra aleshores quedava més llunyana–, però ell és un home que llegeix en alemany i en francès, i per tant està al dia de les aportacions científiques del moment, sobretot en el terreny de la fisiologia i de la biologia. Això fa que vegi que el que expliquen els catedràtics de medicina a Barcelona és una carrinclonada, són unes teories que no tenen res a veure amb el progrés real de la ciència ressenyada a les revistes estrangeres que pot llegir a les biblioteques de Barcelona. I això el refreda de seguir la carrera.

Finalment, acabà tenint un doctorat i una carrera, la de veterinari, perquè és pressionat per en Pi i Sunyer i tot un seguit de gent que li diu: «Escolta, has de treballar al laboratori, has de dirigir el laboratori del parc, i sense ser doctor, sense ser titulat mai et donaran aquesta plaça; per tant, llicencia't.». Es trasllada a Santiago de Compostel·la i acaba brillantment la llicenciatura i el doctorat de veterinària, que li permetrà desenvolupar la direcció del laboratori municipal del parc.

Un últim apunt biogràfic perquè es vegi el tremp de la persona. És un científic a qui es coneix pel sobrenom d'«el doctor Turró». El poble, un poble en aquells moments molt més il·letrat que el d'ara, el coneix. En el tombant de segle, que és quan viu Turró, més de la meitat de la gent era analfabeta, i en canvi ell arriba a ser un personatge popular i conegut. A causa d'una polèmica famosa amb motiu d'una epidèmia de tifus, ell assenyalà on era la causa i no se li féu cas perquè, per tota una sèrie de teories pseudofilosòfiques sobre l'origen de les malalties, amb el suport dels savis del moment, no es podia acceptar que el problema fos que una canonada d'aigua de Sant Adrià de Besòs portés contaminació del tifus a Barcelona. Finalment, se li fa cas, es repara la canonada, i s'acaba l'epidèmia. Turró, científic conegut en el seu medi, passa així a ser un home popular, des d'un punt de vista polític i social, perquè ha acabat amb l'epidèmia de tifus a Barcelona i perquè, a més, connecta amb els corrents més progressistes del moment.

Bé, dit això, entrem més en matèria. En Ramon Turró és un personatge d'una fortíssima personalitat, d'una ment privilegiada, d'una gran capacitat d'anàlisi científica i filosòfica. I aquí hi ha la cruïlla en què ell es situa i que el fa realment gran, perquè les seves aportacions estrictament fisiològiques en el camp de la biologia, el que ara en diríem immunitat o fisiologia dels agents tòxics i dels agents químics que expliquen la immunitat, tot i ser importants, quedarien subsumides en l'allau de coneixements cada cop més importants –és lògic, atès que la ciència és de sempre un procés acumulatiu– que després s'han produït. I això, segurament, hagués fet que el món l'oblidés molt més ràpidament.

Però el que Turró té de genial és que lliga fisiologia i biologia amb psicologia i filosofia. Es pot dir que vessa la biologia a la filosofia o que vessa la filosofia a la biologia. *Orígens del coneixement: la fam* és exactament això: una reflexió filosòfica sobre els coneixements empírics que dona la fisiologia i és una reflexió filosòfica sobre els coneixements empírics que l'anàlisi de la sensibilitat interna, des de la fam fins a tot un seguit de sensacions, porta a descobrir un mecanisme pel qual el subjecte coneix el que és fora d'ell, l'objecte.

Un dels problemes fonamentals de la filosofia es redueix a la pregunta essencial: què és primer, l'objecte o el subjecte? Pensem perquè coneixem el de fora o coneixem el de fora perquè pensem? Els filòsofs idealistes creuen que coneixem el de fora perquè pensem, perquè tenim un coneixement innat que ens permet conèixer els objectes exteriors. Els filòsofs realistes, empiristes o materialistes sostenen que coneixem perquè de la informació de l'exterior, transformada per l'activitat mental, arribem a identificar, conèixer o apropar-nos a la certesa.

Aquesta aproximació dual de què és la certesa, a si el que pensem és igual al que veiem, si aquest got és com jo l'estic veient o és d'una altra manera; aquesta dicotomia, des de la ment cap a fora o des de fora cap a la ment, és el que ha dividit durant segles –i continua dividint– els filòsofs i els científics en idealistes o materialistes.

Turró entra de ple en aquesta polèmica entre idealistes i realistes. Pels idealistes coneixem gràcies a unes idees innates; l'exemple més clàssic seria Plató, un altre exemple fonamental en la història de la filosofia seria Kant, i com diu Pla, Turró és el més antikantià de Catalunya, i no és un títol petit, perquè és Kant, l'altre gran filòsof idealista, que sosté que coneixem gràcies a uns mecanismes innats que ja tenim inscrits en la nostra ment. En termes molt generals, la reflexió idealista porta a concloure: «Això és així perquè hi ha una voluntat sobirana preexistent, es digui Raó, Logos o Déu, que inscriu aquestes idees en la ment, que després seran desvetllades, o bé que inscriu uns instruments de raciocini, els famosos *a priori*s kantians –el temps, l'espai, la quantitat, la qualitat, la modalitat i la capacitat de relació–, eines innates amb les quals la ment arribarà a conèixer la realitat exterior.»

Aquesta és, sintèticament, la posició de la filosofia idealista.

De fet subratllen el caràcter actiu del pensament, és a dir, pensem perquè tenim cervell, perquè tenim neurones, perquè tenim capacitat de relacionar unes coses amb les altres; és a dir,

El doctor Turró en el Laboratori Microbiològic Municipal del Parc de Barcelona, 1918.

I.E.C. Homenatge a Ramon Turró, 1950, pàgina 69.

el pensament no és un mer reflex dels sentits, sinó que és quelcom més, és una màquina misteriosa que funciona, i funciona molt bé. Pels idealistes tot depèn d'aquesta màquina capaç de produir el pensament racional.

Quina és la posició dels empiristes o dels realistes? Una posició que arrenca de la filosofia grega presocràtica, del mateix Aristòtil, també de l'Escolàstica, i després es reforça amb la irrupció, a partir del Renaixement, del que és la ciència experimental, però sobretot a partir del XIX, a tot Europa, i especialment a França amb Claude Bernard, i el naixement del que se n'ha dit el mètode experimental.

Doncs bé, els empiristes diuen si fa no fa que no coneixem res que prèviament no estigui fora, en el món exterior. La majoria de la gent i el sentit comú són empiristes, perquè realment coneixem el que veiem. Ara, fem un pas més enllà: el que veiem és cert? És a dir, els sentits ens traslladen directament una còpia exacta de la realitat exterior? I aquí comença la reflexió d'en Turró. Quan veiem, quan toquem, quan toco la taula, quan veig aquesta llum, estic veient realment aquesta llum? Perquè resulta que ara ja sabem –i en temps d'en Turró també ho sabíem– que si rebo un determinat estímul elèctric a la punta del meu dit podré tenir una sensació interna exactament igual que tocant una fusta. Per tant, quan discerniré que és una pura estimulació elèctrica de la meva terminació tàctil, nerviosa, o que realment estic tocant una fusta? Quan sabré que estic veient una imatge o que es tracta simplement d'un impuls elèctric? Amb un elèctrode aplicat al nervi òptic, obtindré la mateixa sensació que veure el sol de dia?

Els empiristes diuen més o menys –simplifico– que coneixem el que els sentits ens porten des de fora, que no ens enganyen, que traslladen al cervell el que se'n diu la imatge còpia; seria com una màquina de fotografiar. El cervell no fa res, no és portador de veritats innates, no té un funcionament especial, sinó que simplement els sentits traslladen les imatges exteriors –oïda, vista, olfacte i tacte–, i amb això construïm la realitat, la certa.

Però entrem en la paraula «construir», i aquí tenen bona part de raó els filòsofs idealistes. És a dir, la ment ha de bastir amb el conjunt de sensacions el concepte de l'objecte. Del tacte, de la vista, de la oïda d'una cosa jo me'n faig una representació o concepte d'aquella cosa; de veure, tocar i sentir quan cau una cadira a terra, me'n faig la representació de la cadira. Per tant, hi ha dos moments: els sentits que informen d'una sèrie d'aspectes de la cosa i la ment, que és capaç, coordinant-los tots, de fer-ne una representació –i avanço un concepte de Turró– prèvia del que passarà.

En efecte, Turró diu: «Conèixer és preveure». És a dir, quan moltes vegades he tocat una cosa que és freda, la vegada següent que la tocaré ja sabré que allò és fred; un seguit d'actes reflexos que prèviament he elaborat jo mateix fan que conèixer sigui preveure. Quan sé que una pedra pesa és perquè moltes vegades he agafat aquella pedra, he sentit aquella sensació de pes que m'ha estimulat els músculs del braç, i aquesta previsió que allò pesarà en forma de l'esforç que jo faré per sostenir-la entre les meves mans és una part del coneixement de la mateixa pedra. És a dir, hi ha una part sempre activa en el pensament o coneixement. No som una màquina fotogràfica quan mirem la realitat, sinó que mirant-la ja estem preveient com actuarà la realitat sobre els nostres sentits.

Per tant, hi ha dues maneres d'aproximar-se al problema del coneixement i de la certa: la idealista, que posa tot el paper en l'activitat de la ment, i l'empirista o realista, en la qual la qüestió es basa en com els sentits traslladen a l'interior de la ment els elements, les dades de la realitat.

I el que és genial en Turró és que diu: «Ni idealistes ni materialistes», tot proposant el que en diu «realisme crític». No coneixem res que no vingui de fora –i amb això és fidel a la tradició grega i empirista i a la ciència del seu temps: Claude Bernard, Pavlov, Bechterew, William James. Pavlov ja ha descobert els reflexos condicionats, Bechterew també. Ja se sap que existeixen vies neuronals internes que connecten l'interior amb l'exterior.

Què aporta de nou Turró? Es podria resumir així: «No coneixem res que no vingui de fora, però és evident que dins tenim alguna cosa que elabora immediatament això que ve de fora i ho transforma en una cosa nova: en pensament i en veritat». Què és pensament i què és veritat per a Turró serà el que a continuació exposaré.

De fet, aquesta és la síntesi de tota la seva reflexió: començant per la fisiologia, donant valor absolut a l'empirisme i a l'experimentalisme, el criteri de veritat serà l'objecte que és fora del subjecte. El criteri de certesa mai serà el subjecte ni les seves idees o categories innates. L'objecte serà assimilat i transformat pel subjecte. En *Orígens del coneixement: la fam* diu: «El pensament és actiu, no és un mer acte reflex i, per tant, la meua posició no és ni idealista ni materialista, és realisme crític».

Frases tan famoses com el *cogito ergo sum*, és a dir «penso, doncs existeixo», que són el paradigma del racionalisme, i d'un gran filòsof idealista com és Descartes, es podrien relacionar –algú ho ha fet posant en boca de Turró: «menjo, doncs existeixo»–. La d'en Turró podria haver estat una frase tan famosa com la de Descartes.

Quan publica *Orígens del coneixement: la fam* el 1912, ja porta una llarga trajectòria de científic experimental. Ha publicat articles sobre la circulació de la sang, sobre les alexines, sobre el que ara en diríem immunitat, i ha assimilat tot el que s'havia publicat sobre els mecanismes de la sensibilitat interna. És a dir, en el seu temps se sabia que la sensació de gana era produïda per les contraccions de l'estómac, que anava lligada –no havien descobert encara la insulina i la diabetis– a un empobriment de sucre de la sang, es coneixia que hi havia una sèrie de vies reflexes –el que se'n diu ara vies neurohumorals (la interacció entre el sistema vegetatiu i el sistema hormonal de tot l'organisme) que d'alguna manera creen l'equilibri entre les necessitats tròfiques de l'organisme i la ingesta d'aliments per l'animal. Això no ho descobreix Turró, però ell, a partir d'aquestes dades, reflexiona i suposa que el que succeeix quan tenim gana és una baixa de glucosa a la sang i un dolor d'estómac perquè es contrau, tenim una sèrie de reaccions quimicofisiològiques i al conjunt d'aquestes sensacions en diu «sensibilitat tròfica». Després analitza encara més en detall aquesta sensibilitat tròfica i arriba a diferenciar sensibilitats específiques per a cada tipus d'aliment, i de fet no està gens equivocat; per exemple, els ramaders saben perfectament que posant un terròs de sal als corral de les ovelles, quan a aquestes els en fa falta, van a llepar-la. Per tant, hi ha un empobriment que el cos denota i que l'animal sap trobar a fora segons l'especificitat d'aquell empobriment.

La genialitat d'en Turró és postular: «El criteri de veritat per saber que existeix el de fora no són els sentits només, perquè els sentits ens poden enganyar, sinó que és la confirmació interna de quelcom que està fora.» Quina és la primera confirmació de quelcom que és fora i que alhora et satisfà una necessitat interna? Turró agafa un nadó com la millor manera d'estudiar com l'home comença a conèixer.

I quin és el criteri més absolut que pot tenir un nadó per creure o intuir que el món existeix i el món exterior es relaciona amb quelcom que ell té a dins, i que això que ell sent a dins és quelcom tan important com la gana? Sense menjar, sense assimilar –dirà després Piaget–, l'animal no existeix, l'animal és una organització complexa i jerarquitzada de cèl·lules que necessita una assimilació constant de l'exterior. Quan deixa d'assimilar, mor. Tenim, doncs, una relació que és la sensació de sacietat, que calma aquesta gana o sensibilitat tròfica però que el nadó no sap encara què és. Quan està neguitós, si mama, li passa la gana.

A partir d'aquesta premissa, Turró comença a estudiar, un per un, com es van produint una sèrie d'associacions o d'arcs reflexos entre nadó que té gana i mare que li dona el pit. Però no és només la mare, Piaget demostrarà que no és la persona mare, és una olor, és una temperatura, és un aliment que entra per la boca, és un soroll, són uns colors... És a dir, es van produint una sèrie d'arcs reflexos que denoten la necessitat gana, la sacietat d'aquesta mateixa gana lligats a tots els estímuls que envolten aquell acte de menjar.

L. Cervera. La nostra gent. Ramon Turró, 1926, pàgina 15.

És aquest lligam entre exterior i interior, que repetint-se i repetint-se va produint, d'una banda, l'aprenentatge: el nen comença a reconèixer –tots els que hem tingut fills o néts sabem com el nen a partir d'uns determinats mesos ja reconeix clarament la mare i la diferencia d'altres persones, i distingeix clarament el pit o el biberó. És a dir, es van produint una sèrie d'arcs reflexos que ajuden a l'aprenentatge d'aquella criatura.

Bé, doncs això és el que Turró qualifica de sensibilitat tròfica, aquest conjunt de sensacions que els científics del seu temps començaven a descriure: contraccions de l'estómac quan està buit, manca de glucosa a la sang –després en direm hipoglucèmia–, agitació nerviosa perquè el cervell envia ordres a l'animal que s'ha de bellugar per trobar el que necessita, arribant fins i tot a discriminar aliments que li fan falta –el tema de la sal amb les ovelles o vaques.

A partir d'aquí comença a analitzar aquests arcs reflexos i comença a demostrar que

el coneixement consisteix a relacionar la imatge sensorial externa –del pit, del color de la pell, del color del vestit, de la veu, la llum o la foscor– amb la sensibilitat interna, i es produeix una correlació activa en el cervell. Per això ell en diu «realisme crític», perquè és un empirisme que no és només fidel a la imatge còpia, no és la mera fotografia, sinó que afegida a aquesta hi ha una participació del subjecte, lligant sensibilitat interna amb sensibilitat externa, comprovant així la fidelitat dels sentits.

És clar que en Turró creu en els sentits, i tots els que som realistes o materialistes, diguin-ho com vulguin –parlo en termes filosòfics– creiem que els sentits no ens enganyen. Però, com diu molt bé Turró, per estar segur que no t'enganyen has de tenir algun criteri de veritat o certesa. Descartes formula el *cogito ergo sum* i després afirma que com que pensem sabem discernir i elaborar idees distintes i separades, i aquest és el criteri de veritat. Turró el critica, amb raó, i li respon: «Això no és cert, perquè per poder dir que els sentits no t'enganyen has de tenir la prova que no t'enganyen. I quina prova tens que no t'enganyen? Per què comences confiant en ells?». Quina és la prova que aporta Turró per demostrar que els sentits no enganyen? Doncs, la repetició dels arcs reflexos i la sacietat de la gana després de mamar el pit.

Aquesta convicció interna –guanyada per repeticions d'uns mateixos arcs reflexos– que allò que es troba fora, que apareix com a llum, color, olor i després es transforma en sacietat i tranquil·litat, perquè s'ha menjat, aquest és el criteri de veritat per aquell subjecte. I per això cada subjecte confia en la seva vista, en la seva oïda, en el seu tacte, i, a partir d'aquesta confiança en els sentits exteriors, la ment, el cervell va construint una sèrie de categories lògiques que ens acosten al criteri de veritat.

Insisteixo en el tema de criteri de veritat o de certesa, perquè és el punt central i el punt, jo crec, realment genial d'en Turró. Pels idealistes el criteri de veritat és el que he apuntat al començament. Per Plató, el criteri de veritat seria: «La ment va descobrir les veritats que ja han estat impreses dins la ment», es tracta d'un procés de desvetllar unes veritats que estaven ocultes, però que van apareixent gràcies al propi funcionament de la ment. Kant, el filòsof que millor ha formulat el paradigma idealista, diu: «No, no és que hi hagi unes idees innates, però sí que el cervell té uns mecanismes de funcionament que no els aprèn, que ja els té de sempre», i que són el que se'n diu les categories, també conegudes com apriorismes kantians, que són els sis que he esmentat abans: temps, espai, quantitat, qualitat, relació i modulació.

Aquestes eines serien com les de llaurar per a un pagès, i amb aquests instruments la ment és capaç de construir la realitat i saber que el que veu o el que diu és cert. De tota manera, Kant sempre recorda que la cosa en si, en termes filosòfics, no l'arribem a conèixer mai. És a dir, tenim unes eines que permeten construir uns criteris lògics de veritat, però la certesa completa no la tindrem mai del tot; sempre queda el dubte metafísic, la cosa en si, és a dir la veritat absoluta.

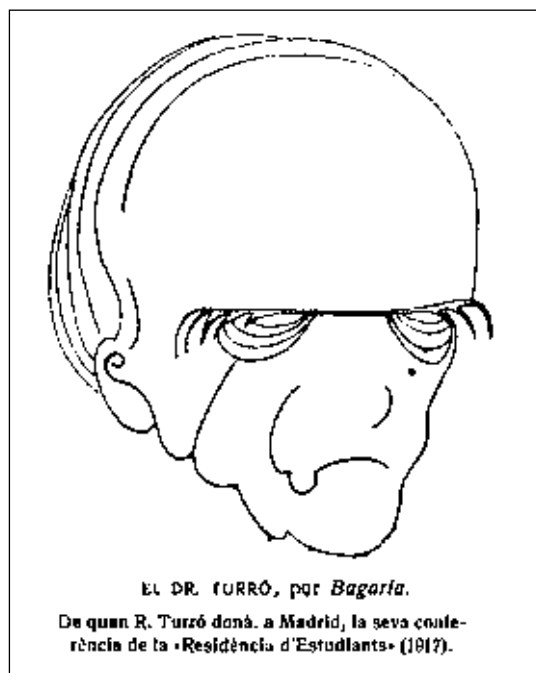
Aquest criteri de veritat dels idealistes –de Plató, Descartes o Kant– és el que Turró critica sistemàticament, i no és poca cosa polemitzar amb personatges d'aquesta categoria filosòfica en la història de les idees. Per contra, Turró afirma que el criteri de veritat ha de ser un criteri experimental, actiu i motriu, i hi torna una vegada i una altra –s'ha de reconèixer que és una mica reiteratiu en les seves exposicions, però bé, és un home que està construint teoria nova i, per tant, és lògic que insisteixi, repeteixi, i jo segurament potser també m'estic repetint, però és que estic seguint punt per punt el llibre de Turró. El savi de Malgrat defensa que el criteri de veritat o certesa no és ni les idees innates ni els mecanismes de coneixement *a priori*, sinó que és aquest empirisme constant entre la informació servida pels sentits i la confirmació garantida per la sensibilitat tròfica. Els sentits no enganyen, sempre que es doni aquesta correlació entre sentits i sensibilitat tròfica passarà el mateix. Per això conèixer és preveure, conèixer és el resultat d'una activitat de la ment i la garantia d'aquest coneixement és la sensibilitat tròfica: menjo, doncs penso.

Es tracta d'una aportació de tipus empirista i realista; és a dir, només coneixem el que els sentits ens aporten des de fora, però també sabem que els sentits no ens traslladen una imatge còpia del que passa fora, sinó que nosaltres reelaborem constantment aquesta imatge, i amb això construïm un criteri de veritat empíric constatable i verificable.

En posaré un exemple: la vulnerabilitat de la creença en veritats absolutes o en principis ideològics no explicables. En el segle XIX –i no busco ridiculitzar-los– els científics no prou empiristes o realistes o, millor encara, no prou modestos per dir davant de qualsevol fenomen no explicable per manca d'informació científica: «Això no sé per què passa i no ho explico», raonaven el naixement de la vida apel·lant a la seva mateixa força vital. Feien el que en filosofia se'n diu tautologia. Per què? Perquè no tenien encara instruments per saber com es produeix la integració d'òvul i espermatozoide, com continua en la mòrula, i com es desenvolupa un embrió. Del que postulaven aquells científics al que ara sabem, quan en el laboratori separem òvuls d'espermatozoides, identifiquem espermatozoides masculins i femenins, podem fer fecundacions *in vitro*, hi ha un abisme, òbviament.

És evident que ara la definició de vida humana i del seu començament és molt més empírica, realista i, per tant, molt més fragmentable, i no hem de recórrer a dir és que hi ha un principi vital que és el que explica la transmissió de la vida. Ara sabem que sota certes condicions hi ha transmissió de vida, sota certes no, que la podem manipular en el laboratori, que la podem traspasar d'un cos a un altre..., bé, tot el que vostès ja saben sobre reproducció assistida. Doncs bé, la veritat absoluta del segle XIX es queda en la buida afirmació que la vida es transmet perquè hi ha un principi vital.

L'aproximació empirista d'en Turró en aquell moment era també negar-se a acceptar que hi havia una força vital que explicava la transmissió de la vida. Ell explicava fins on podia explicar, i en psicologia i en epistemologia en lloc de dir que hi ha unes idees innates, que no

L. Cervera. La nostra gent. Ramon Turró, 1926, pàgina 29.

se sap on són, o que hi ha uns criteris de funcionament innats, que per ser innats no es pot explicar per què són aquí..., ell preferia trencar-se les banyes estudiant com pot ser que estem segurs que els sentits no ens enganyen. Tenia una actitud totalment científica, que vol dir humil, que vol dir empírica, que vol dir realista, que vol dir verificable, i que el que no entén no ho entén, però no ho intenta explicar per veritats absolutes o tautologies. Aquesta és la diferència epistemològica de criteri de veritat entre un idealista i un empirista.

En efecte, com que la història, i la ciència, sempre avança, el que queda fixat de manera absoluta, en forma d'idea que no es pot modificar, corre tots els perills de ser superat, de ser aclarit pel progrés de les ciències. I la famosa força vital que explicava la transmissió de la vida, avui la tenim tan explicada i a l'abast que ens comença a fer por. Qui ha estat més encertat i qui ha estat més prudent? Doncs, ben clarament, els empiristes i els realistes, que no definien com a veritats o principis absoluts aquelles coses que no coneixien.

Però què va passar amb la gran aportació de Turró? Aquí sorgeix el drama del científic català, i per extensió podríem dir, fins i tot, de la nació catalana. La seva obra es tradueix al francès, es tradueix a l'alemany, és coneguda en el seu temps, però el continuat progrés de la ciència és brutal i ningú segueix en l'aspecte filosòfic o epistemològic el seu pensament. Els seus biògrafs, Leandre Cervera i Pere Domingo, són gent de molt menys nivell filosòfic que ell i no l'acaben d'entendre. Ni el mateix Serra i Hünter –ell amb en Serra i Hünter i amb en Carreras Artau funda la Societat Catalana de Filosofia– no el segueix. En el fons, en Carreras i Artau i en Serra i Hünter, són filòsofs idealistes que no comparteixen gaire l'esperit empirista, realista i en el fons materialista de Turró. Encara que ell mateix deia que no, que no volia ser considerat com a materialista –és el materialisme mecanicista el que ell rebutja–, ambdós no estan a l'altura i no difonen les seves idees perquè en el fons no les comparteixen.

Què succeeix a la seva mort? Que no té deixebles de la seva categoria. En biologia, sí –tota l'escola Pi i Sunyer, important i amb continuïtat fins avui–, però en la reflexió biologicofilosòfica no el segueixen, i el seu pensament queda aïllat i marginat del gran corrent de la ciència. Ell és un científic i tot el que produeix pot lligar-se amb els descobriments de Pavlov i la reflexologia, de Bechterew i de William James (iniciador de la psicologia objectiva). Per tant, Turró està situat al bell mig de la ciència del seu moment, però quan ell es mor no hi ha ningú que continuï, i la seva obra, essent important, queda arraconada. És un cas d'oblit del corrent científic internacional per la poca potència lingüística del català en si mateix com a català –també n'hi ha una traducció castellana– i per la poca força de la producció científica espanyola.

Ara bé, també podríem pensar: «Sols era un savi de comarques», «a la millor li donem importància perquè era de Malgrat, perquè era català, perquè era espanyol, i hem de parlar dels nostres, i millor parlar dels nostres que dels de fora, i potser no n'hi ha per tant ni és tan original tot el que ha dit aquest senyor». Però resulta que sí, resulta que era molt original, era absolutament inèdit en el seu moment i resulta que després altres científics han seguit en la línia d'ell, desgraciadament, sense conèixer-lo. Jo almenys, fins on he arribat a estudiar tot el que ha produït Piaget, que és un dels homes importants avui en teoria de l'aprenentatge de l'infant, no el cita. És trist de veure això, però llegint Piaget un veu que tot el que va dir en Turró era encertat, que tot s'ha verificat. L'obra de Piaget –psicòleg experimental modern– se centra en com es construeix la intel·ligència del nen. Tot amb tot, llegint Piaget hom es troba llegint els *Orígens del coneixement: la fam*.

Només en un aspecte hi ha divergència, i assenyalant-la acabaré la meva intervenció.

Com hem dit, Turró, en lligar la sensibilitat tròfica amb els arcs reflexos que proporciona la sensibilitat externa, dóna un nou criteri de certesa o veritat a l'empirisme individual de cada subjecte. Cada subjecte arriba a confiar en els seus sentits mercès a l'arc reflex que repetidament he explicat.

Però aquí és on Turró s'equivocava. Li faltava una visió evolucionista de la biologia, que dóna Darwin i després han desenvolupat els biòlegs evolucionistes –Piaget, de fet, és un biòleg

evolucionista. Turró diu aproximadament que aquest coneixement, fruit de la correlació entre sensibilitat externa i sensibilitat interna o tròfica, comença de zero en cada nadó.

Aquest coneixement el produïm des de la consciència individualitzada d'aquesta sensibilitat tròfica. Però avui se sap que un nadó no s'individualitza, és a dir no es percep ell mateix com a persona diferent del seu medi fins a l'any o any i mig. Els nens fins a l'any o any i mig no tenen una sensació diferenciada d'ells respecte al que els envolta. El nadó fins a l'any i mig no té sensació diferenciada entre el que és intern i el que és extern. Està construint tots aquests arcs reflexos a què m'he referit abans, però ell encara no té sensació d'ésser una cosa diferent.

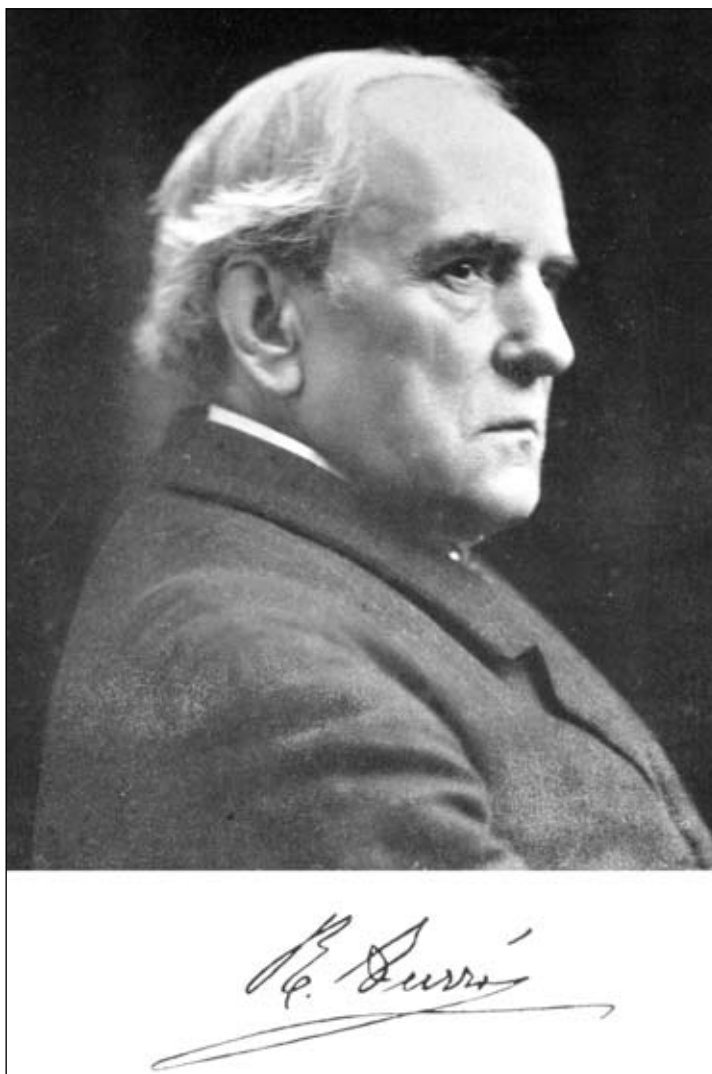
En canvi Turró per explicar aquest arc reflex tantes vegades esmentat, d'alguna manera ja substantiva en la sensibilitat tròfica una intel·ligència interior, és a dir com si el nadó ja fos intel·ligent i digués: «Com que ha passat això, aquesta és la mare, ara ve...» No

és així, en canvi. El nadó va fent arcs reflexos, però els va fent automàticament, i els va fent fins i tot sense saber que ell no és la mare o la mare no és ell ja que fins a l'any i mig no acaba de dilucidar que ell no forma part de l'ambient i l'ambient no és ell. I en canvi Turró proposa que cada nadó comença de zero, com si pensés i anés apuntant en una llibreta el que serà veritat i el que no ho serà.

Piaget diu bàsicament el mateix que Turró, però afegeix: «Aquesta construcció no és individual, és filogenètica, és d'espècie». És a dir, tota l'espècie humana ha creat aquests arcs reflexos que es transmeten mitjançant l'arquitectura neuronal, que alhora s'hereten per via genètica. Piaget dóna una mica la raó als idealistes, que des de sempre han sostingut que tenim uns mecanismes innats de pensament. Sí que els tenim, però no són innats, són fruit i fills de la mateixa evolució de l'espècie, del mono fins a l'home, de l'hominització i de la parla. Naixem amb uns esquemes preconceptuals de parla, i cada nen educat en una llar no comença a aprendre a parlar de zero, sinó que neix amb una arquitectura neuronal que li permet aprendre a parlar.

Això és el que explica Piaget i això és el que Turró no podia raonar perquè no ho podia saber, atès el nivell de coneixement de les ciències en el moment en què ell entra en aquest problema.

Ara bé, ell al final també cau una mica en la trampa que vol combatre, aquesta doble equivocació que he esmentat abans. D'una banda, creu substantivar una intel·ligència en la sensibilitat tròfica i descriu una mena de currículum individual que portaria a postular que cada nen s'ho fa sol. Aquests són dos petits errors de Turró; però, en canvi, tota la resta de la seva

I.E.C. Homenatge a Ramon Turró, 1950, pàgina 2.

argumentació i reflexió epistemològica és plenament encertada. Piaget, amb més dades i elements –la ciència és acumulativa– dirà: «No és de cada nen, és del conjunt de l'espècie». Heretem unes pautes de comportament, una arquitectura neuronal, uns arcs reflexos i uns instints que ens permeten integrar aquests arcs reflexos i a través seu anar-nos fent homes, anar-nos fent persones. És a dir, el nadó comença no sabent res i acaba essent als dos anys una persona amb una gran capacitat de relacionar-se amb el món exterior. Ho ha fet tot ell en aquests dos anys? No, és tot el coneixement acumulat per l'espècie més els dos anys inicials de cada nadó.

Aquesta és l'aportació de Piaget, que en la meua opinió projecta nova llum a les teories d'en Turró i que dóna plenament raó al «menjo, doncs existeixo» o «menjo, doncs penso».

Com insinuava al començament de la meua exposició, l'aportació original d'en Turró és aquesta barreja originalíssima de biologia i psicologia –o filosofia. Dit d'una altra manera, Turró practica la biologia en la filosofia i la filosofia en la biologia. Això no ho havia fet ningú. I és una llàstima que un personatge tan important hagi produït la seva obra, que és aquí, i no puguem presumir que un ciutadà de Malgrat, un català, hagi fet una aportació important al coneixement general de les ciències.

Podríem apuntar la reflexió següent: aquest és un problema que arrossega no només Turró o Malgrat, sinó els catalans. Som un poble petit, una nació petita, però que a despit de ser-ho, com repetia ell mateix, com que som rigorosos i objectius, realistes i crítics, tot i ser petits sabem continuar essent catalans.

Gràcies.

Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny i tan a prop*

Oriol Casassas i Simó

Tan lluny

Parla Ramon Turró, el doctor Turró, sobre "*Antianafilàxia en l'anafilàxia inversa*":

Si bé l'anafilàxia directa i la inversa semblen dos fenòmens diferents, són, en el fons, deguts al mateix mecanisme. El tòxic anafilàctic s'allibera en el moment de la fixació del complement i la fixació ràpida sols és possible en les barreges sensibilitzades. En el cas de l'anafilàxia inversa l'organisme no està en les mateixes condicions que en el de l'anafilàxia directa", etcètera, etcètera.

L'Institut d'Estudis Catalans, que Enric Prat de la Riba havia fundat l'any 1907, constava només d'una secció, la Històrico-arqueològica; l'any 1911 l'Institut es completà amb la creació de la Secció Filològica i de la de Ciències. Cada una d'elles era formada per set membres, les màximes figures de cada especialitat, i Ramon Turró fou un dels elegits per a la Secció de Ciències. Molt aviat es féu evident la necessitat de comptar amb societats filials; la primera d'elles fou la Societat de Biologia, que inicià les seves tasques l'any 1912 amb una sessió en la qual la primera comunicació fou de Ramon Turró. A aquesta primera comunicació de la primera sessió de la Societat de Biologia pertanyen les paraules que acabem de llegir.

Ara, parla Jacint Verdaguer, mossèn Cinto, en el recull de poesies publicat amb el títol *Aires del Montseny*:

Rossinyol de la boscúria,
jo com tu só enyoradís;
ta dolcíssima cantúria
me recorda el paradís.
Allà un matí l'aprengueres,
lo primer matí del món;
de totes les primaveres

(*) Text de la conferència feta a Malgrat el 20 d'octubre de 2002.

tu beviés-la a la font.
Tu cantares-li l'albada
a nostra mare gentil,
la primera matinada
del primer festós abril.
Oh quina alba, l'alba aquella
de la vida i de la llum!
tota flor era poncella,
tota flaire era perfum.

Em sembla que és ben clar: Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny, tan lluny l'un de l'altre.

Molt lluny; les seves vides trigaren molt a trobar-se. Els fets biogràfics que ens indiquen la gran distància que els separava són múltiples.

Un exemple

Ramon Turró, allò que en diem les primeres lletres, les aprengué aquí, a Malgrat, i completà els estudis primaris a les Escoles Pies de Calella. Amb deu anys complerts –el 1865 començà els estudis de batxillerat a Girona, on ja hi havia els seus germans més grans que ell Benet i Salvador (o Joaquim, segons Pere Domingo)–, que estudiaven al Seminari.

Aquest mateix any, un Jacint Verdaguer de vint anys, a mig estudiar al Seminari de Vic, obtenia un accèssit a l'Englantina d'Or –amb la poesia "Els minyons d'en Veciana"– i un premi especial, l'Amarant d'Or i Argent –amb "A la mort d'en Rafel de Casanova"– a la Festa dels Jocs Florals de Barcelona. És en aquesta ocasió que Verdaguer es presentà a recollir els premis amb el seu vestit de pagès. L'escriptor Francesc Pelagi Briz ho descriu amb aquestes paraules: l'accèssit a l'Englantina fou

Verdaguer l'any 1865.

Gent nostra, núm. 2, pàgina 1.

mai no diríeu per a qui? Mai no ho endevinaríeu. Per a un pagès de la Plana de Vic; per a en Jacinto Verdaguer, de Riudeperes. Quan en cridar-lo el secretari s'aixecà de la cadira, tothom va fixar sobre d'ell la vista, i al veure que era un jove, un pagès, a l'adonar-se que duia la per nosaltres tan estimada barretina, no van ésser una quantitat d'aplaudiments no, els que es llançaren a l'aire, fou un torrent de crits de benvinguda i picaments de mans el que anà a commoure l'alt teixinat de la històrica Sala de Cent.

Més exemples

Passa el temps, Verdaguer ha cantat missa i és destinat a Vinyoles d'Orís, un poblet de la comarca d'Osona, com a vicari; té vint-i-sis anys. El dia 8 de setembre del 1871 escriu al seu amic el poeta mallorquí Marià Aguiló, que era l'oficial major de la Biblioteca Universitària de Barcelona, i li diu:

Demà, si a Déu plau, me'n vaig a començar la vida de vicari, no lluny del poble del Lluçanès on he passat los darrers dolços i regalats dies de llibertat, cantant i volant com els aucells, que casi eren ma única companyia.

[...] m'esperen dies de lluita amb mi mateix, inclinat com sóc a la soledat dels boscos i al dolç silenci de la cambra.

I tant si li esperaven dies de lluita –i si no de lluita, de neguit i de responsabilitats a l'engròs– perquè, just arribat a Vinyoles d'Orís, el rector –mossèn Josep Antoni Galceran i Tarrés– desaparegué: s'havia allistat a l'exèrcit carlí. La Tercera Guerra Carlina acabava de començar.

I Ramon Turró, on era? Tenia setze anys, havia acabat el batxillerat i començava els estudis de medicina. Doncs els abandonà i s'afegí a un grup de guerrillers liberals, decidits a impedir els progressos de l'exèrcit carlí, el del rector de Vinyoles d'Orís, i fer-lo fora dels punts que hagués ocupat. Sembla que les proeses d'aquest grup guerriller no duraren gaire i que, un dia, vençuts, foren fets presoners amb excepció d'uns quants –entre ells Turró– que aconseguiren escapar-se nedant.

Encara un altre

L'any 1872, Verdaguer va escriure –encara a Vinyoles d'Orís– el “Plor de la tórtora”, a la vora del Ter, una poesia plena d'una consirosa enyorança, un sentiment tan sovint present en l'obra de mossèn Cinto. S'hi identifica amb la tórtora, que, al seu niu, ja no hi arriba la tebior del sol, un sol que és la representació del seu Amor místic. Diu:

Refila el rossinyol,
refila al raig del sol
    que a mi no em cova;
des que no em cova mai
m'estic sota un desmai,
    plora que plora!
Abelles que hi veniu,
fugiu d'ací, fugiu;
    la flor n'és fora;
cercau jardins del cel,
que al món ja no hi ha mel
    que us sia dolça.

Ramon Turró, un cop acabada la seva aventura bèl·lica, torna a la Facultat de Medicina i es troba que, dels professors, si un és retòric i ampul·lós però buit de contingut, l'altre encara recita uns coneixements passats de moda, la medicina que s'estilava l'any de la picor. Eren els anys 1872 i 73. De tot el pomell de catedràtics, el que produí una més gran aversió al nostre Turró fou el doctor Letamendi; Josep de Letamendi era totalment tancat a les innovacions i, amb tot, gaudia d'una incomprendible fama. (Diguem, de passada, que per aquells anys visità Verdaguer –que tenia uns fortíssims mals de cap– i comentà amb uns amics del poeta: “Mossèn Cinto és mort; té una anèmia cerebral que dintre de poc temps el portarà a la sepultura.” Verdaguer encara viuria uns trenta anys més).

Turró, amb el seu esperit obert, per força havia de rebre una gran decepció a la Facultat de Medicina. Letamendi és la figura que, per exemple, va rebre la descoberta dels raigs X amb una absoluta incredulitat. Deia:

[...] *anunciar fotografías obtenidas a través de los cuerpos que impiden a la luz el paso, vale lo mismo que prometer fugas a través del muro de la cárcel.*

I encara afegia, fent brometa:

Yo sé de un joven enamorado loco de una vecina suya, de las de pared por medio, que se las prometió muy felices al leer la noticia de tan diabólica invención, contando con que, sin preocuparse más que de averiguar la hora de levantarse su adorada, podría él, a través de la pared medianera, sacar un clisé de ella en paños menores o mínimos, y aún sin paños, al natural absoluto.

I, és clar, Ramon Turró abandonà la Facultat, sense perdre, però, el seu absorbent interès per les ciències biològiques. Pere Domingo, el seu biògraf, arriba a dir que Turró “deixà la Facultat de Medicina per estudiar Medicina”.

Va passant el temps

Mossèn Cinto, que havia encapçalat el “Plor de tórtora” amb aquells quatre versos de la cançó popular “Muntanyes del Canigó” que fan

Lo rossinyolet s'és mort,
tres dies ha que no canta:
jo d'ací me'n tinc d'anar,
que l'enyorament m'hi mata,

efectivament se'n va anar, se'n va anar de Vinyoles d'Orís i entrà de capellà a la Companyia Transatlàntica. Durant dos anys llargs viatjà nou vegades a Cuba; després, l'any 1876, mor el fill gran del propietari de la Transatlàntica, Antonio López, el primer marquès de Comillas, i Verdaguier deixa els vaixells per convertir-se en el capellà de palau, que cada dia dirà una missa per l'ànima de l'hereu mort.

Entre les llargues hores de navegació i la vida tranquil·la al palau del marquès, mossèn Cinto ha disposat de temps i temps per escriure: està en la plenitud de la seva glòria. L'any 77, als Jocs Florals de Barcelona, obté el Premi Extraordinari que concedeix la Diputació amb el poema “L'Atlàntida”:

Vora la mar de Lusitània, un dia
los gegantins turons d'Andalusia
veren luitar dos enemics vaixells;
flameja en l'un bandera genovesa,
i en l'altre ronca, assedegat de presa,
lo lleó de Venècia amb sos cadells.

L'any 79 publica *Idil·lis i Cants místics*, un extraordinari seguit de tendres imatges expressades amb els termes senzills del poble, sempre mirant el Cel. En una de les poesies –“Sant Francesc s'hi moria”– diu:

...Un àngel d'amor
hi canta i refila ...
...n'és àngel de nit,
rossinyol de dia;
quan canta més dolç
(pagesos ho diuen)
n'és la veu del sant
que encara hi sospira.”

En una altra –“Als estels”– hi diu:

Roses del cel, adéu-siau; encara
no vinc entre vosaltres a cantar;
mos tristos ulls, per ara,
sols poden aguaitar-vos i plorar.

Aquests mateixos anys, Ramon Turró també s'havia embarcat, però no en un vaixell: hem dit que havia abandonat la Facultat de Medicina, se n'anà a Madrid i es dedicà al periodisme, s'embarcà a escriure per a periòdics i revistes. Va publicar un llibre també, titulat *Composiciones Literarias*, un recull de poesies i assaigs en prosa que "sortosament passà desapercebut", diu Leandre Cervera.

Vegem-ne una mostra en vers:

*Un ansia delirante me arrebatá.
La ambición fervorosa del deseo
en alturas inmensas se dilata
y en nuevos horizontes me recreo ...*

O:

*Poquito a poco la aurora
que entre las nubes nacía,
las tinieblas de la noche
con su luz esclarecía.*

I en prosa, una mostra d'unes *Meditaciones*:

Subamos a la cumbre de aquella montaña. Acaso el eco traerá a mis oídos el estertor de los moribundos y, compadeciéndolos, rezaré por ellos. La compasión me lleva; subamos a la cumbre de aquella montaña.

Pel que fa al periodisme, entrà al diari madrileny *El Progreso* –òrgan del Partit Democràtic Progressista– i li tocà de treballar un primer temps amb l'escombra i el plomall de la pols i fent de noi dels encàrrecs, però, de mica en mica, anà substituint aquestes ocupacions per la de redacció d'articles. Turró havia llegit molt, moltíssim, des d'Hipòcrates –del segle V aC– fins a Claude Bernard, l'introduïdor de la medicina experimental, que en aquell moment era seguida per tots els països de cultura d'Europa –i ignorada a Espanya. Turró publicà a *El Progreso* articles científics d'actualitat que podien anar des de la notícia de la descoberta del bacil tuberculós per Robert Koch fins a una necrologia de Darwin.

(Deixeu-me dir, com a mostra de l'esperit inquisitorial i retrògrad que imperava entre els governants espanyols, que un dels més eficients catedràtics d'Història Natural que ha tingut la nostra Universitat –l'aragonès Odón de Buen– fou excomunicat pel bisbe de Barcelona i desposseït del seu càrrec pel "pecat" d'explicar a classe les teories de Darwin sobre l'evolució.)

A la revista *La Independencia Médica*, Turró publicà uns treballs sobre la circulació de la sang, que tingueren un extraordinari ressò –especialment entre els fisiòlegs francesos– pels conceptes nous que contenia.

I a la revista *El Siglo Médico* publicà uns articles que rebatien de manera contundent els discursos i els escrits de Letamendi que atacaven la medicina experimental de Claude Bernard –"A la fisiología humana, le falta hombre y le sobra rana", deia– i que reduïa absurdament el misteri de la vida a una simple fórmula matemàtica. Aquests articles de Turró –desconegut del tot en el món mèdic– deixaren astorat fins i tot el mateix Letamendi i tothom cregué que els escrivia una autoritzada personalitat que amagava el seu nom darrere del pseudònim R. Turró.

Així era d'inquiet i avançat a la seva època el nostre malgratenc.

Uns anys després

Uns anys després –concretament a partir de 1882–, mossèn Cinto –que volia documentar-se amb vista a la confecció del seu poema “Canigó”– comença les seves excursions pel Pirineu, aquell seguit de travesses i ascensions difícils d’imaginar –puja a l’Aneto, puja a la Pica d’Estats, al Puigmal i a la Pica del Canigó– vestit amb la sotana i equipat amb una maleta i un paraigua. Més tard –l’estiu del 1884– fa una estada d’un mes i mig al Santuari de la Mare de Déu del Món, amb

lo Canigó de cara a cara i faig amb ell algunes enraonades [...] aqueix niu d’àligues, on no pugem sinó oracions i on no veig més que pastors i pagesos, mos mestres.

Diu “mos mestres”, ell que ha estat el mestre que va recrear la llengua.

Ell que rep un Premi extraordinari als Jocs Florals del 83 per l’“Oda a Barcelona” i l’Ajuntament de la Ciutat en fa una edició de 100.000 exemplars; i que publica el gran poema nacional, “Canigó”, on hi ha els herois i les heroïnes, el coratge i la tendresa, l’amor, el somni i la fantasia, l’enyorança, i on hi ha l’esperança més il·lusionada i, també, el desencís. Ben bé com en la nostra història.

Les fades diuen a Gentil:

I tu, Gentil hermós, per qui s’acosta
l’hora d’amor, parla’ns d’amor si et plau:
la flor en parla al riu, al mar la costa,
i rius i mars en parlen al cel blau.
Muda dorm en tos braços l’harpa hermosa
que et regalà la fada de Lanós;
sobre ton pit estreny-la com esposa
i llança al vent un càntic amorós.

Mentrestant, Jaume Pi i Sunyer (1883) és nomenat catedràtic de Patologia General a la Facultat de Medicina de Barcelona. És un seguidor de Claude Bernard i els camins de la medicina experimental, coneix Turró i està al corrent dels seus escrits, i una de les primeres decisions que adopta un cop ha pres possessió de la càtedra és cridar Turró al seu costat. En una mena de colomar a les golfes de la Facultat, Pi i Sunyer i Turró instal·len un laboratori d’anàlisis clíniques, el primer que hi existeix. Se’n fa càrrec Ramon Turró.

En aquell temps, les descobertes de Pasteur determinen l’aparició d’una nova especialitat mèdica, la bacteriologia, que crida de tal manera l’atenció de Turró que en segueix tots els progressos i n’aprèn les tècniques. Entra com a “estudiant” al Laboratori Municipal. L’ascensió en aquest centre li era del tot impossible pel fet de no disposar de cap títol oficial: Pi i Sunyer, Bartomeu Robert i el veterinari Francesc Darder –cosí de Turró– el pressionen perquè acabi els estudis de Medicina; finalment, venent tota classe de resistències, aconsegueixen que Turró vagi a Santiago de Compostel·la i aprovi entre els exàmens de juny i de setembre la carrera de Veterinària.

Una de les pintoresques objeccions que Turró esgrimia per no córrer l’aventura de Santiago era que el clima de les terres gallegues no li provaria; l’argument fou ràpidament invalidat quan el professor Pi i Sunyer li regalà una samarreta de llana.

Amb Ramon Turró veterinari, l’ascens dintre del Laboratori Municipal ja era possible i hauria d’acabar portant-lo a la direcció del centre.

Si la peregrinació de Turró era a Santiago de Compostel·la, la de Verdaguer havia estat a Terra Santa. I en tornà trasbalsat:

[...] amb quin recolliment un s'agenolla en aquelles lloses on s'agenollaren los pastors i els Àngels la nit de Nadal [...] com flueixen les llàgrimes [...]

Allí, sota aquella mateixa volta de roca, l'Àngel donà a Maria l'embaixada més gran que han vist sortir los cels [...] Jamai, trobant-me devorat per la set en les muntanyes de Catalunya, ni en les planes seques i ardents de Palestina, posí los llavis amb tant ardor com en aqueixa pedra [...].

Des de Palestina, va escriure al seu amic el canonge Jaume Collell:

Aquí, en la solitud, he vist passar d'un en un els meus quaranta anys i de tots estic avergonyit.

De retorn a Barcelona, extremà al límit el seu ascetisme amb intensificació dels dejunis i de la mortificació i, com a encarregat de les almoines del marquès, passà d'ajudar vint-i-cinc famílies a ajudar-ne unes tres-centes. Al mateix temps, l'horror al pecat i una obsessiva aversió als esperits malignes el dugueren a unes llargues hores de confessorari i a la participació en pràctiques d'exorcisme.

Ni Claudi López, el marquès, ni Josep Morgades, el bisbe de Vic, –un per unes raons i l'altre per unes altres– no estaven gaire d'acord amb aquest comportament; només faltava que el pare Goberna, jesuïta, atíés el foc perquè les relacions arribessin a trencar-se.

(Un gran amic de Verdaguer –Joan Moles–, amb una extrema discreció que el porta a silenciar noms propis, explica que els pares d'una determinada Companyia havien demanat diners al marquès per construir un gran col·legi a la part alta de la ciutat. El marquès ho comentà amb Verdaguer, que li respongué:

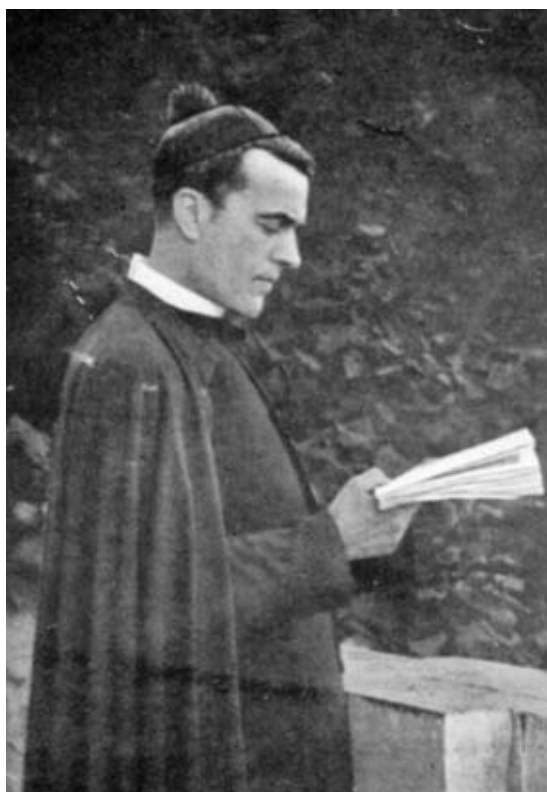
No seria més grat a Déu que la vostra generositat fos repartida entre ells i els pobres necessitats, que cada dia són més, i entre els quals n'hi ha a punt de morir de fam i de misèria?

Diu que un dels pares de la Companyia trobà mossèn Cinto i li espetà:

La vostra ingerència en els nostres assumptes us costarà llàgrimes de sang).

El resultat és que el marquès de Comillas destituí Verdaguer dels càrrecs de capellà domèstic i d'almoïner que l'havien ocupat durant més de setze anys. Fou acusat de boig (estat que els primers psiquiatres de Barcelona, encapçalats pel professor Giné i Partagàs, desmentiren), després d'esperitista (els esperitistes ho desmentiren), després de lladre (un Verdaguer que estava carregat de deutes) i, fins i tot, fou acusat de voler desfer el matrimoni del marquès (perquè havia insinuat a la marquesa que dediqués temps i diners a socórrer famílies en misèria).

El marquès li girà del tot l'esquena i el bisbe Morgades el volia recloure en una mena d'asil-manicomi de Vic per a capellans, després instà el governador civil perquè el detingués i finalment el suspengué a *divinis*, cosa que representava la prohibició de dir missa.

Verdaguer en l'època d'almoïner.

Cent nostra, núm. 2, pàgina 6.

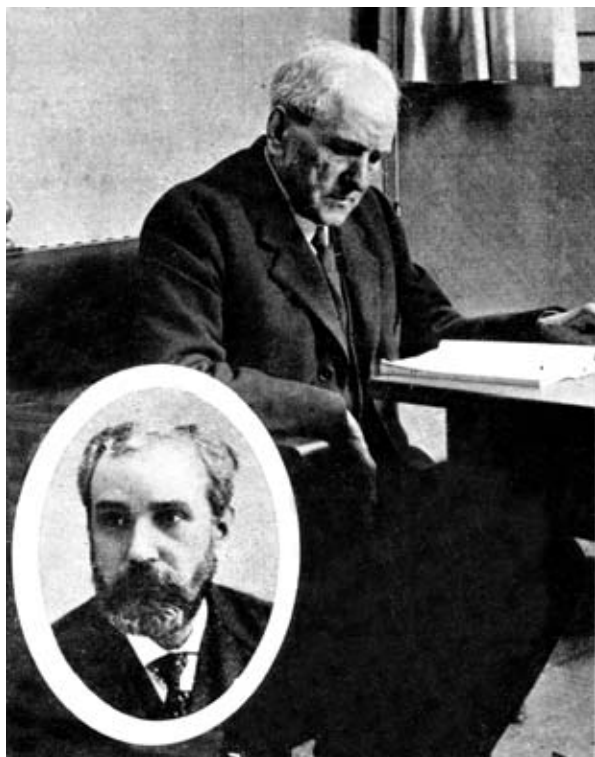
I mossèn Cinto va escriure “Flors del Calvari”:

Vull ser volva de pols de la rodera
a on tots los qui passen me trepitgen;
[...]
Escombreu mes petjades en l'altura
ja no hi faré més nosa, la pobresa
serà lo meu tresor, serà l'oprobri
lo meu orgull, les penes ma delícia.
Des d'avui colliré los vilipendis
i llengoteigs com perles i topazis
per la corona que en lo cel espero.

Es formaren dos irreconciliables bàndols: al costat del marquès i del bisbe s'hi col·locaren tots els respectuosos amb el poder del diner i tots els submisos als dictats de la jerarquia; diríem, els conservadors, o, si ho voleu, les dretes. Fins i tot els que s'havien dit amics de mossèn Cinto: el seu cosí Verdagner i Callís, que volia fer carrera com a polític; un altre cosí, mossèn Joan Güell, que ocupà el lloc de Verdagner al palau dels Comillas; el canonge Jaume Collell, amic seu des dels temps del Seminari, etcètera, etcètera.

Al costat d'un Verdagner que ha comès “el pecat” de tenir opinió pròpia i de no doblegar-se a les exigències d'uns poderosos ensuperbits, poca gent. Els progressistes o, si ho voleu, les esquerres. D'entre els que foren constant companyia i suport d'un pobre capellà assetjat que, malalt, arrossegava pel món la seva misèria material, cal mencionar en lloc destacat un jove advocat de vint-i-dos anys, Joan Moles i Ormella, i un ja prestigiós biòleg, Ramon Turró.

Jacint Verdagner i Ramon Turró ja no són lluny l'un de l'altre; a partir d'ara i fins a la mort –i fins més enllà de la mort– Verdagner i Turró viuran tan a prop l'un de l'altre que la seva amistat serà, per als contemporanis i per a les generacions que els han seguit, un exemple, un abnegat exemple.

Ramon Turró l'any 1918. La imatge encerclada correspon a 1893.

L. Cervera. La nostra gent. Ramon Turró, 1926, pàgina 49.

Les tècniques de detecció del bacil tuberculós –el bacil de Koch– van ser introduïdes al nostre país pel doctor Turró, i malalts o suspectes de la malaltia –la pesta blanca, com era anomenada la tuberculosi– acudien al seu laboratori per veure com anaven les coses o per sortir de dubtes. El doctor Turró practicà una i una altra vegada anàlisis d'esputs a mossèn Cinto.

Però només aquests contactes no haurien estat suficients per establir els fermes lligams que s'establiren entre ells. Joan Moles explica que l'àcida campanya orquestrada contra Verdagner va fer reviure en Turró la que un dels seus germans sacerdots hagué de sofrir –“víctima de persecucions i de campanyes violentes, en el període de lluites entre integristes i tradicionalistes, les quals van precipitar la seva mort”. En l'opuscle *Verdagner vindicado* es precisa que aquest germà era en Benet que, missioner en cap de la *provincia* de Girona, adquirí gran prestigi com a teòleg i com a orador.

A més, entre Verdaguer i Turró hi havia un poderós motiu de sintonia: tots dos eren uns esperits lliures que, no fent cap cas dels arbitraris designis dels situats i discrepant de les doctrines diguem-ne “oficials”, tronades i reaccionàries, havien mantingut els respectius criteris, tot i el cúmul d'incomoditats i perjudicis materials que això els comportava.

Mossèn Cinto no calla. A *El Noticiero Universal* i a *La Publicidad* escriu una sèrie d'articles que, reunits, conformen la màxima representació del Verdaguer prosista: *En defensa pròpia*.

Contra ma voluntat, i amb gran pena del meu cor, com mai l'haja sentida, Déu ho sap, torno a prendre la ploma, demanant justícia a les persones de bon cor i recte judici.

A *En defensa pròpia*, Verdaguer va desgranant el seu rosari de desventures, un autèntic calvari.

Consti que per necessitat que estigui, jo no demano res, sinó el dret que tenen fins los aucells de viure i de cantar, des d'una branca, alabances a Déu.

El bisbe Morgades, ferit en la seva dignitat episcopal perquè Verdaguer no s'ha avingut a les seves decisions, va fer repetides mostres d'obcecació i de falta de tacte, com ara la carta que dirigeix el 6 de març del 94 a mossèn Cinto:

Como había dado orden para perpetuizar a V. en la Casa Asilo, no la he rebocado y queda hecha la operación [...] y sucederá lo que haya de suceder [...] que todo puede suceder en este pícaro mundo.

O la carta que escriu a Torras i Bages el 20 de juny del 95:

[...] estoy intranquilo en permitir diga Misa con esta locura endemoniada.

Verdaguer va a Madrid, entra en contacte amb els agustins de l'Escorial, que influeixen perquè el bisbe de Madrid-Alcalà convenci el bisbe Morgades que aixequi la desafortunada suspensió *a divinis*. A primers de febrer del 98, a l'oratori dels agustins de Madrid, mossèn Cinto torna a celebrar missa; el pare Miguélez (que havia estat un decisiu intercessor) era l'escolà i entre els assistents hi ha els màxims literats residents a Madrid.

Quan torna a Barcelona, i perquè els creditors no puguin emprendre accions sobre el seu domicili, viu en un pis del carrer d'Aragó del qual Ramon Turró s'ha fet càrrec del lloguer i, a més, l'ha posat també a nom seu.

Amb els magres ingressos d'un càrrec auxiliar a l'església de Betlem que li ha estat assignat –a la Rambla, davant per davant del palau dels Comillas– Verdaguer, prim i envellit, és la trista imatge de la derrota: ha sofert massa desenganys, massa humiliació, massa menyspreu...

En situacions com aquesta és quan els amics de veritat, els amics de bo de bo, que no esperen res a canvi, fan aquella companyia que el cor agraeix. I la companyia la feren, sobretot, el jove Joan Moles i el doctor Turró.

Ja abans de la temporada passada a Madrid, Moles i Turró anaven gairebé cada tarda a veure mossèn Cinto –que vivia amb la família Duran–, primer al carrer de la Portaferriça i després al d'Aragó. Moles i Turró, per al pobre poeta, foren, a més dels seus màxims defensors, els seus confessors seglars i una font de consells i suggeriments; per fer honor a la veritat hem de dir que els de l'advocat Moles, ponderat i d'un serè equilibri, potser aconseguien uns resultats de major eficàcia que els de Turró, més inconformista i apassionat.

Turró, en canvi, en un dels moments que Verdaguer vivia amb màxima misèria –i el seu cosí mossèn Güell feia córrer, malèvolament, que rebia abundoses ajudes–, en una carta al

periòdic *El Liberal*, denuncià la veritable situació del poeta; la publicació d'aquest escrit "*convino hondamente la opinión pública*": s'arribaren a fer col·lectes particulars, l'Ajuntament acordà una ajuda i arribà un donatiu de la reina regent. Les coses, és clar, milloraren.

Pere Domingo, gran coneixedor de Turró i del seu temperament rebel, observa que el Verdaguer vençut i submís era causa d'una més profunda aflicció que el d'abans, un Verdaguer atacat, però lluitador.

Els últims temps

Verdaguer està malalt, molt malalt, i els metges de capçalera mantenen una consulta amb el professor Bartomeu Robert, el clínic de més prestigi del seu temps, que detecta un focus congestiu al vèrtex del pulmó dret; el doctor Turró practica l'anàlisi bacteriològica dels esputs i hi troba pneumococs i bacil de Koch.

L'atmosfera insana del carrer d'Aragó, obert als fums dels trens que hi circulaven, va obligar al trasllat del malalt i s'acceptà l'oferiment de l'alcalde de Sarrià, propietari d'una finca en ple bosc; Verdaguer fou portat a la Vil·la Joana, a Vallvidrera.

La malaltia –sense cap medicament resolutiu– seguia el seu ineluctable curs; mossèn Cinto veia minvar cada dia les seves forces. Joan Moles conta que, el dia 7 de juny del 1902, mentre, sol, li feia companyia, el malalt li demanà, en secret i amb gran interès, que hi tornés l'endemà amb dos capellans amics –mossèn Costa i mossèn Valls– i amb el doctor Turró, "perquè ens volia confiar un encàrrec delicat."

Així ho feren: tren de Sarrià, funicular de Vallvidrera i fins a la Vil·la Joana, on sempre hi havia visitants oportunistes i on tothom s'havia atorgat gratuïtament una autoritat que no li corresponia. Sols amb el malalt, a la seva cambra, els demanà que obrissin una maleta de sota el llit i els en va fer treure dos respectables paquets de papers i llibretes. Els aconsellà que els capellans se'ls enduguessin amagats sota els manteus. "Són documents que no vull que vagin a parar a mans de gent estranya i per això us els confio a vosaltres, els meus amics", digué mossèn Cinto.

Convingueren que els guardaria el doctor Turró i que passarien successivament de l'un a l'altre en cas de morir qui els guardés; a les llibretes, mossèn Cinto hi havia escrit, dia per dia,

els detalls de la persecució, i entre els documents hi havia cartes del pare Miguélez, el cèlebre val d'entrada a l'Asil de capellans que el bisbe Morgades li havia –diguem– "regalat" i molts apunts i notes.

El dia 9 de juny, mossèn Cinto féu arribar, cap al vespre, a l'alcalde de Barcelona, Joan Amat, una nota en què li demanava que ell, Joan Moles i un notari anessin urgentment a la Vil·la Joana. Hi arribaren cap a les primeres hores de la matinada del dia 10, sota una pluja intensa. Verda-

Verdaguer, poc abans de morir.

Jacint Verdaguer en el centenari de l'Atlàntida, 1977, pàgina 37.

guer, respirant amb dificultat, atorgà testament, un testament que anul·lava el que el dia anterior li havien fet signar mig enganyat.

Jacint Verdaguer morí cap a les sis de la tarda d'aquell mateix dia. Al cap de només dues hores, l'alcalde Joan Amat féu saber a mossèn Costa, a Rafael Baster –un fidel amic del poeta difunt–, a Joan Moles i a Ramon Turró que Verdaguer els havia designat els seus marmessors.

L'enterrament fou el dia 13; no s'havia vist mai a Barcelona una manifestació de dol d'aquella magnitud. Un testimoni presencial el descriu:

[...] va ser un espectacle grandios i emocionant; el dol oficial no era tan imponent com el de la multitud de representacions que el seguia i com l'actitud del públic que s'arraïmava als arbres i fanals i atapeïa balcons i terrats; dol en bloc, enmig d'un silenci on els pensaments sonaven com paraules [...]

Hi havia, és clar, un dol oficial i un dol ciutadà presidit per l'alcalde, però davant d'aquests dos dols, a tocar de les despulles de mossèn Cinto hi havia els que també havien estat al seu costat, a tocar, en les hores d'infortuni: els 4 marmessors, mossèn Costa, Rafael Baster, Joan Moles i Ramon Turró, amb l'orgull de la seva victòria, ja que Verdaguer havia guanyat la partida i el poble en pes li retia homenatge.

Verdaguer vindicat

Ramon Turró mantingué viva la devoció envers Verdaguer. L'any 1903, només uns mesos després de la mort de mossèn Cinto, aparegué un opuscle publicat a Barcelona que duia per títol *Verdaguer Vindicado por un catalán*; el catalán era Ramon Turró. El bisbe Morgades havia mort l'any 1901, però algú –potser sobretot aquell cosí mossèn Güell– continuava explicant la història –la trista i desventurada història dels últims anys de mossèn Cinto– a la mida del seu gust o dels seus interessos. El doctor Turró, d'aquells temps, n'era un testimoni directe i, a més, disposava d'uns documents que només ell coneixia; per això es decidí a defensar la memòria del poeta amb arguments de primera mà.

Verdaguer Vindicado comença amb un pròleg del poeta Eduard Marquina en què es diu:

¿Sabeis quiénes son los principales enemigos del Padre Verdaguer? Los vicios sociales, el medio ambiente de hipócrita maldad en que vivimos.

De l'escrit de *un catalán*, que repeteix el que havia dit Verdaguer en els articles de *En defensa pròpia*, ho adjectiva i ho completa i enriqueix amb altres situacions i detalls, destacaré unes frases relatives a la conducta majoritària que envoltà Verdaguer provinent dels literats i polítics catalans, una conducta totalment oposada a la que alaba dels escriptors rossellonesos i provençals i a la dels literats castellans. Diu:

¿Procedieron así los conspicuos del catalanismo militante? No: activa y pasivamente consintieron que fuese inhumanamente sacrificado. Creyeron que era más poderoso un mitrado vulgar que un poeta excelso, y quemaron incienso ante el ídolo de barro mientras cubrían de basura el símbolo viviente de Cataluña cuya lengua rejuveneció y cuya historia, leyenda y sentimientos tradicionales remozó con inspiración exuberante.

Aquesta crítica a uns comportaments no passaria de ser una opinió si no fos que l'actitud censurada s'ha repetit i encara avui es repeteix en la nostra història, una actitud poruga present en moltes esferes i disfressada –això sí– de no sé quin *pactisme* o de no sé quina mala entesa prudència. Turró era un esperit lliure i, el que és més important, obrava en conseqüència a la seva llibertat d'esperit.

Un salt en el temps

Ara fem un salt en el temps. Tornem a tenir Turró a prop de Verdaguer, una altra vegada, i aquesta vegada anys després de la mort del poeta.

Turró, director del Laboratori Microbiològic de Barcelona, l'any 14 publicà a *La Publicidad* –com mossèn Cinto– un article que titulà –com mossèn Cinto– “En defensa pròpia”. Turró –com mossèn Cinto– era atacat i humiliat per aquells que no tenen cap altra moral que la del diner i per aquells que els reverencien.

Breument: el mes d'octubre de 1914 es declarà a Barcelona una epidèmia de febre tifoide. El dia 26, Turró, després de les anàlisis practicades al Laboratori Municipal, ja feia públic que l'origen de l'epidèmia eren les aigües procedents de la Mina de Montcada i que calia tancar-ne el subministrament; propietaris i accionistes atiaren la premsa i comença la campanya anti-Turró. Hi participaren fins i tot autoritats mèdiques, com ara el president del Col·legi de Metges de Barcelona, i aparegueren fins i tot oradors que a la Font de Canaletes, a la Rambla, vociferaven contra el dictamen de Turró.

L. Cervera. La nostra gent. Ramon Turró, 1926, pàgina 37.

Govern Civil i Ajuntament –com es podia esperar– crearen comissions i, finalment –el 21 de novembre, al cap de gairebé un mes de la denúncia de Turró– tancaren les aigües de Montcada, i tot seguit començà a baixar el nombre de nous casos.

Durant aquell mes, però, el mes que les autoritats trigaren a seguir les recomanacions de Turró, a Barcelona moriren de febre tifoide 1.360 persones.

En l'article “En defensa pròpia”, Turró diu, per exemple:

[...] poden bescantar-me tant com vulguin. [...] Jo no he de resignar-me. [...] Els seguiré de prop, pel seu mateix camí, i aixecaré, en defensa pròpia, la veu, on se vulga que ells l'aixequin.

És més que segur que Ramon Turró, aquells dies, va reviure, solidàriament, els anys negres de Verdaguer i que, de tan a prop com el sentia, era com si en escriure la seva “En defensa pròpia”, la de l'any 14, estigués escoltant els experimentats consells del seu amic.

Una rectificació

He dit Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny i tan a prop, i voldria fer –si se'm permet–, voldria fer una rectificació.

Ben mirat, mirat des de la posició avantatjosa que dona la perspectiva històrica, ben mirat, Verdaguer i Turró sempre van estar a prop. Molt a prop, que tant un com l'altre estigueren en una primera línia del combat –del memorable combat– d'uns homes en contra d'una circumstància feta d'incomprensió i de provincianisme resclosit i en contra d'una gasiva escassetat de mitjans, un combat per l'enaltiment i la dignificació del país.

Cadascú amb les seves armes: Verdaguer amb poesia, Turró amb la biologia; Verdaguer fins a arribar a merèixer el títol de recreador de la llengua, Turró fins a ésser reconegut com el mestre que obrí el camí d'una investigació seriosa.

Jo diria que sempre estigueren junts. Quan Turró deia:

La solubilitat en els plasmes cel·lulars permet alliberar als diferents teixits, enzims bactericides i aquesta font de substàncies defensives és inesgotable pel fet de ser el resultat de la fase catabòlica dels processos nutritius,

quan deia això, era al costat de Verdaguer. Era al costat d'un Verdaguer que ens regalava versos com

Cada gota de rosada
té son arc-de sant-Martí,
cada aucell sa refilada,
cada palau son jardí:
té sa llum cada capella,
cada bosc sa fontanella;
lo dia clou sa parpella,
mes tingué son de matí.

O versos com

Somrigué la muntanya engallardida
com si estrenàs son verdejant mantell;
mostrà's com núvia de joiells guarnida;
i de ses mil congestes la florida
blanca esbandí com taronger novell.

Lo que un segle bastí l'altre ho aterra,
mes resta sempre el monument de Déu;
i la tempesta, el torb, l'odi i la guerra
al Canigó no el tiraran a terra,
no esbrancaran l'altívol Pirineu.

Verdaguer i Turró, junts, obrint camí; Verdaguer i Turró, mereixedors del nostre homenatge. Un homenatge que, de cor, voldríem fer amb la viva esperança que la tempesta, el torb, l'odi i la guerra al Canigó –un país millor, un món millor– no l'acabin tirant a terra.

Però, molt sincerament, deixeu-me confessar que no les tinc totes, que l'aire és massa ple de boira, massa ple de frivolitat i d'amnèsia; no les tinc totes, que en el combat de Verdaguer i Turró –que encara és vigent–, avui, hi ha massa, massa absències.

Í n d e x

Presentació per Conxita Campoy i Martí i Gabriel Collado i López	3
Història local i difusió del patrimoni per Josep M. Crosas i Malleu	5
 MATINALS	
L'origen del nom de Malgrat: estat de la qüestió per Joan Ferrer i Costa	9
Malgrat a l'època romana per Marta Prevosti.	17
La pesta de 1650-1654 a Malgrat: impactes psicològics i demogràfics per Francesc Forn i Salvà	27
Ramon Turró: un científic català per Ramon Espasa i Oliver	39
Jacint Verdaguer i Ramon Turró: tan lluny i tan a prop per Oriol Casassas i Simó .	49

L'origen del nom de Malgrat: estat de la qüestió

Recull de textos

Conferència col·loqui a càrrec de Joan Ferrer i Costa
28 d'octubre de 1999

Ajuntament de Malgrat de Mar
Regidoria de Cultura
Àrea Municipal

La pesta de 1650-54 a Malgrat: impactes psicològics i demogràfics

Recull de textos

Conferència col·loqui a càrrec de Francesc Form i Sabat
23 de gener de 2000

Ajuntament de Malgrat de Mar
Regidoria de Cultura
Àrea Municipal

Malgrat a l'època romana

Recull d'articles

Conferència col·loqui a càrrec de Maria Perceval
28 d'octubre de 2000

Ajuntament de Malgrat de Mar
Regidoria de Cultura
Àrea Municipal

Ramon Turró: un científic català

Recull d'articles i de documents

Conferència col·loqui a càrrec de Ramon Foguera
28 de gener de 2001

Ajuntament de Malgrat de Mar
Regidoria de Cultura
Àrea Municipal

Verdaguer vindicad^o per un català

Edició en ocasió de la conferència d'Oriol Casanoves

Jacint Verdaguer i Ramon Turró, tan lluny i tan a prop

29 d'octubre de 2002

Ajuntament de Malgrat de Mar
Regidoria de Cultura
Àrea Municipal

